

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΦΛΩΡΙΝΑΣ

*«Μεσαιωνικά κάστρα σε όλη την Ελλάδα. Η
περίπτωση του Κάστρου Ηλείας»*

“Medieval castles every where in the Greece.
The case of Iia Kastro”

Επιβλέπουσα: Βαμβακίδου Ιφιγένεια

Βαθμολογητής: Φωτόπουλος Νίκος

Φοιτήτρια: Πολίτη Σταυρούλα

A.E.M.: 2788

ΦΛΩΡΙΝΑ, 2017

Η γη μας η γερασμένη πατήθηκε από λογής-λογής έθνη. Ο τόπος μας είναι γεμάτος από κάστρα και πύργους, που μαρτυρούν το πέρασμα τους. Κάστρα ελληνικά, βυζαντινά, βενετσιάνικα, τούρκικα. Άλλα χτισμένα πάνω σε αρχαίες πολιτείες και τα τείχη. Κι άλλα σκαρφαλωμένα στους βράχους, στα βουνά ή πάνω από τη θάλασσα. Περνάς από δερβένια άγρια και βλέπεις γκρεμού χτισμένα τείχη νεροφαγωμένα α στέκονται βουβά και αμίλητα. Τα πιο πολλά βρίσκονται σε τόπους ξεμοναχιασμένους, μακριά από χωριό κι από ανθρώπου χνώτο. Το χειμώνα τα σκεπάζει ένας σβολερός ουρανός ή τα τυλίγουν νέφη καταξεσκισμένα. Το καλοκαίρι ο ήλιος ρίχνει χνώτο πάνω τους, τα πυρώνει και τ' αγριεύει. Η σιωπή που βαστούν είναι φοβερότερη απ' τον πόλεμο και το βρόντο των κονταριών κι από τις φωνές που ακούγονταν τότες, εκείνον τον καιρό.

Φώτης Κόντογλου, Ο Καστρολόγος.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες στην επιβλέπουσα καθηγήτρια κυρία Βαμβακίδου Ιφιγένεια καθώς και στον κύριο Φωτόπουλο Νίκο για την πολύτιμη βοήθειά τους και τον πολύτιμο χρόνο που διέθεσαν για την περάτωση της παρούσας εργασίας. Οι σημαντικές υποδείξεις και συμβουλές τους, με κατεύθυναν σε ένα σωστό τρόπο σκέψης και μου προσέφεραν σημαντικά εφόδια για τη μετέπειτα ζωή μου. Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω και την οικογένειά μου που σε όλο αυτό το διάστημα των σπουδών μου ήταν δίπλα μου και με στήριζαν εξ ολοκλήρου.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Αντικείμενο της παρούσας πτυχιακής εργασίας θα αποτελέσει η παρουσίαση των ανά τόπους φρουρίων και κάστρων που υπάρχουν στον ευρύτερο ελλαδικό χώρο, ενώ ιδιαίτερη αναφορά θα πραγματοποιηθεί στο Κάστρο Χλεμούτσι του Δήμου Ανδραβίδας - Κυλλήνης. Στόχος είναι η ανάδειξη αυτών των κτισμάτων και η περαιτέρω αξιοποίησή τους από τους αρμόδιους φορείς. Τα περισσότερα κάστρα επειδή είναι κτισμένα την ίδια χρονική περίοδο, δηλαδή, επί Φραγκοκρατίας, αποτελούνται από εξωτερικούς και εσωτερικούς περιβόλους, από το κυρίως οχυρό που συνήθως ήταν η κατοικία των αρχόντων, από θολωτές αίθουσες, αποθήκες κ.ε.

Η παρουσίαση των φρουρίων και η ανάδειξή τους κρίνεται πλέον αναγκαία, ιδίως στην εποχή που ζούμε, καθότι αρκετά από αυτά αρχίζουν να αποδομούνται λόγω της φθοράς του χρόνου. Επομένως, η διατήρησή αυτών των πολιτιστικών μνημείων θεωρείται άκρως απαραίτητη. Η αρχαιολογική υπηρεσία σε συνεργασία με το κράτος θα πρέπει να μεριμνήσει ιδιαίτερα έτσι ώστε να διασωθεί η πολιτιστική κληρονομιά του τόπου και κατ' επέκταση η ίδια η ιστορία μας.

SUMMARY

This thesis is a presentation of the local forts and castles that exist in Greece, a particular reference will be held at Castle Chlemoutsi municipality Andravida - Kyllini. Our goal is to highlight these buildings and their further development by the competent bodies. Most castles are built during the same period, in Frankish Rule, for this reason are consisted of outdoor and indoor enclosure and the main bastion used to be the residence of the rulers of vaulted halls, warehouses etc.

The presentation and the mention of the fortress appears necessary, especially in the epoch we live in, because many of them begin to degrade due to wear of time. Therefore, the preservation of these cultural monuments is indispensable. The archaeological department in cooperation with the sway should ensure in particular the preservation of our country's cultural heritage and therefore our own history.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	6
ΚΕΦ.1: ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ 13 ^{ου} -15 ^{ου} ΑΙΩΝΑ	8
1.1. Κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο. Σχέσεις χριστιανών-καθολικών	10
ΚΕΦ.2: ΤΑ ΚΑΣΤΡΑ ΣΤΟΝ ΜΕΣΑΙΩΝΑ 13 ^{ος} - 15 ^{ος} ΑΙΩΝΑΣ	14
ΚΕΦ. 3: ΤΟ ΚΑΣΤΡΟ ΗΛΕΙΑΣ - ΧΛΕΜΟΥΤΣΙ.....	26
ΚΕΦ. 4: ΕΝΩΣΗ ΠΟΛΕΩΝ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΩΝ ΚΑΣΤΡΩΝ.....	42
ΚΕΦ. 5: ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΠΡΟΤΑΣΗ	44
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	51
ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ.....	53
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	55

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα εργασία πραγματοποιείται στα πλαίσια της πτυχιακής εργασίας και έχει ως θέμα της τα «*Μεσαιωνικά Κάστρα σε όλη την Ελλάδα. Η περίπτωση του Κάστρου Ηλείας 13^{ος} αιώνας*». Ο 13^{ος} αιώνας αποτελεί τον αιώνα όπου σε αρκετά σημεία της Ελλάδας έχουν επέλθει οι φράγκικες δυνάμεις και όχι μόνο. Η Φραγκοκρατία που συνθέτει το δικό μας πεδίο δράσης, ξεκινάει στην χώρα μας με την Τέταρτη Σταυροφορία και παρά τις όποιες δυσκολίες που αντιμετωπίζουμε κατά καιρούς με τις ακριβείς χρονολογίες και τις συμβατικές, το έτος 1204 αποτελεί κοινό τόπο για πολλούς από τους μελετητές και τους ιστορικούς. (Miller, 1960: 35).

Ουσιαστικά η εναρκτήρια περίοδος συνίσταται στο 1204 και εκτείνεται έως και το 1566. Οι Λατίνοι ή αλλιώς Φράγκοι είχαν ως κοινό τόπο αναφοράς τους την πίστη τους στη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία και την αναγνώριση του Πάπα ως του ανώτατου θρησκευτικού ταγού. Ο όρος Φραγκοκρατία επικράτησε στην ελληνική βιβλιογραφία με τα έργα της Κάρολο Χοφ και του Ουίλιαμ Μίλλερ κατά το 19^ο και 20^ο αιώνα αντίστοιχα. Είτε αναφερόμαστε λοιπόν σε εκείνη την περίοδο με τον όρο Φραγκοκρατία είτε Λατινοκρατία είναι εν μέρει σωστό καθώς και τα δύο αναφέρονται στους δυτικούς και έχουν καταλήξει να ταυτίζονται σαν έννοιες. Ο όρος, όμως, Λατινοκρατία θα πρέπει να σημειώσουμε ότι είναι πιο διευρυμένος επομένως και πιο ορθός.

Στόχος της παρούσας ανάλυσης είναι η ανάδειξη των κάστρων που δημιουργήθηκαν εκείνη την περίοδο, είτε ανακατασκευάστηκαν από τους Φράγκους με ιδιαίτερη αναφορά όμως στο κάστρο Χλεμούτσι του δήμου Ανδραβίδας-Κυλλήνης, πραγματοποιώντας μια θεωρητική προσέγγιση του θέματος. Επίσης, στόχος είναι η προβολή του κάστρου της Ηλείας με σκοπό την περαιτέρω συντήρηση και αξιοποίησή του.

Η πτυχιακή αποτελείται από πέντε κυρίως κεφάλαια. Αρχικά, θα παρουσιαστεί ένα ιστορικό πλαίσιο για την περίοδο της Φραγκοκρατίας καθώς και για τις κοινωνικοπολιτικές σχέσεις που διαμορφώθηκαν ανάμεσα στους γηγενείς και τους ξένους κατακτητές. Στη συνέχεια, θα ακολουθήσει μια σύντομη αναφορά σε διάφορα κάστρα ανά την Ελλάδα που είτε κατασκευάστηκαν εκείνη την περίοδο είτε ανακατασκευάστηκαν, όχι μόνο από την Φραγκική επέλαση αλλά και από τις υπόλοιπες δυνάμεις που κυριαρχούσαν ανά τόπους στη χώρα μας όπως ήταν επί παραδείγματι οι Βενετοί.

Στο τρίτο κεφάλαιο θα εισαχθούμε στον κύριο κορμό της μελέτης αναφερόμενοι στη μελέτη περίπτωσης του κάστρου της Ηλείας και πιο συγκεκριμένα το Χλεμούτσι. Στο κάστρο της Ηλείας θα γίνει μια πιο ενδελεχής αναφορά απ' ότι στα κάστρα που θα αναφερθούν στο προηγούμενο κεφάλαιο. Έπειτα, θα μιλήσουμε για την Ένωση Πόλεων με Μεσαιωνικά Κάστρα, η οποία πρόκειται ουσιαστικά για μια μη κυβερνητική οργάνωση που στοχεύει στην ανάδειξη αυτών των κτισμάτων.

Στο προτελευταίο κεφάλαιο θα επιχειρήσουμε να παρουσιάσουμε μια εκπαιδευτική πρόταση σε συνάρτηση με το κάστρο Χλεμούτσι, ενώ η μελέτη θα κλείσει με την αναθεώρηση των όσων αναφέρθηκαν. Στις τελευταίες σελίδες ο αναγνώστης θα έχει τη δυνατότητα να ενημερωθεί από ένα χρονολόγιο, με τις σημαντικότερες από τις ημερομηνίες που στιγμάτισαν εκείνη την περίοδο, αλλά και να πληροφορηθεί για όλη τη βιβλιογραφία που χρησιμοποιήθηκε έτσι ώστε να επιτευχθεί η παρούσα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ 13^{ου}-15^{ου} ΑΙΩΝΑ

Όπως αναφέρθηκε και πρωτίστως η Φραγκοκρατία επήλθε στην Ελλάδα με την Άλωση της Κωνσταντινουπόλεως από τους Λατίνους Σταυροφόρους και τη διάλυση του πάλαι ποτέ ένδοξου Βυζαντινού Κράτους. Όταν τελείωσαν στην Πόλη οι αναταραχές δημιουργήθηκε το νέο κράτος της Ρωμανίας. Νέος αυτοκράτορας εκλέχθηκε ο Βιλλεαρδουίνος της Φλάνδρας ενώ Πατριάρχης ορίστηκε ο Θωμάς Μοροζίνη προερχόμενος από τη Βενετία. Στον Βονιφάτιο Μομφερατικό ενός εκ των σημαντικότερων στρατηγών της Άλωσης δόθηκε το βασίλειο της Θεσσαλονίκης, το οποίο περιελάμβανε και την περιοχή της Αθήνας. Μετά από αυτή την παραχώρηση, ο Βονιφάτιος ξεκίνησε προκειμένου να κατακτήσει τις περιοχές που πλέον του ανήκαν.

Το χειμώνα του 1204 ο Γοδεφρείδος Βιλεαρδουίνος ή Βιλλαρδουίνος έφθασε στο Ναύπλιο από τη Μεθώνη, καθώς θεωρούσε ότι δε δύναται να ονομαζόταν Πρίγκιπας του Μορέως από την στιγμή που δεν κατείχε και το Ναύπλιο. (Δημόπουλος, 2010: 93). Να σημειωθεί σε αυτό το σημείο ότι ενώ όλη η Πελοπόννησος είχε κατακτηθεί η μόνη πόλη που δεν είχε αυτή τη τύχη μέχρι και το 1210 ήταν το Ναύπλιο. Ο Βιλλεαρδουίνος καταγόταν από την Καμπανία και το όνομά της οικογενείας του, προερχόταν από το κάστρο της γενέτειράς τους De Villearduin. (Κουρή-Χαλβατζάρα, 2008: 56).

Στην περιοχή του Ναυπλίου βρισκόταν εκτός από τον Γοδεφρείδο και ο Βονιφάτιος Μομφερατικός προκειμένου να συντονίσει την πολιορκία. Αναγκάστηκε όμως να μεταβεί στη Θεσσαλονίκη, καθώς ο Ιωάννης Αζάνος βασιλιάς των Βουλγάρων ήταν έτοιμος να πολιορκήσει την πόλη. (Λαμπρινίδου, 2001: 32). Προτού φύγει, όμως, προσέφερε στον Γουλιέλμο Χαμλίττη ή Σαμπλίττη (William de Champlitte) ένα τμήμα των Σταυροφόρων με σκοπό την κατάληψη όλης της Πελοποννήσου. Ο de Champlitte δέχθηκε την πρόταση του Βονιφάτιου και ξεκίνησε την εκστρατεία κατακτώντας την Πάτρα, την Ανδραβίδα, τη Σκόρπα, το Ναβαρίνο και τη Καλαμάτα. Μάλιστα είχε διοριστεί και ανώτατος άρχοντας της περιοχής, γι' αυτό και αργότερα είχε θεωρηθεί δικαίως ως ο κύριος κατακτητής της Πελοποννήσου. Η Πελοπόννησος μετά την υποδούλωσή της στους Φράγκους οργανώθηκε σε βαρονίες και φέουδα ενώ την ίδια περίοδο ιδρύθηκε και το Δεσποτάτο του Μορέως με βάλιλο τον επόμενο ηγεμόνα τον Βιλλεαρδουίνο. (Σανσαρίδης- Hendrickx, 1999: 23).

Μετά από αυτή την εξέλιξη η ηγεμονία της Πελοποννήσου αλλάζει για μία ακόμη φορά χεριά. Αυτή τη φορά προσωρινός άρχοντας του Μοριά γίνεται ένας άλλος συμπολεμιστής του Σαμπλίττη, ο Βιλλεαρδουίνος στον οποίο ανατίθεται και το έργο το οποίο δεν κατάφερε να ολοκληρώσει ούτε ο Βονιφάτιος Μομφερατικός αλλά ούτε και ο Σαμπλίττης. Όταν ο Σαμπλίττης έφτασε στην Βουργουνδία απέστειλε αμέσως τον ανιψιό του Ροβέρτο προκειμένου να αναλάβει τα ηνία της Πελοποννήσου.

Ο Βιλλεαρδουίνος με διάφορα τεχνάσματα έως ότου λήξει η προαποφασισμένη διορία που του είχε δοθεί, τον απέφευγε με αποτέλεσμα όταν συναντήθηκαν να αρνηθεί να του παραδώσει την θέση του, με την πρόφαση ότι η διορία είχε πλέον λήξει και ότι η ηγεμονία ανήκε στον ίδιο δικαιωματικά. Παρ' όλη την προσπάθεια του Ροβέρτου προς ανάκτηση της θέσεως του θείου του μπροστά και στο Συμβούλιο των Φράγκων Ιπποτών δεν κατόρθωσε τίποτα, με αποτέλεσμα να γυρίσει άπρακτος στην πατρίδα του. (Λαμπρινίδου, 2001: 34-35). Ο Βιλλεαρδουίνος αμέσως μετά την αναγκαστική φυγή του Σαμπλίττη συγκάλεσε το παρλαμέντο στην περιοχή της Ανδραβίδας προκειμένου να του υποβάλλει τον κώδικα ή αλλιώς το ριτζίστρο, το οποίο περιείχε την έκθεση της επιτροπής. Αυτός ο κώδικας ρύθμιζε ουσιαστικά τον διαχωρισμό της Αχαΐας σε δώδεκα βαρονίες όπως θα δούμε και στη συνέχεια. (Miller, 1960: 94).

Το 1205 υπό την ηγεμονία αρχικά του Σαμπλίττη και έπειτα του Βιλλεαρδουίνου ιδρύθηκε στη Πελοπόννησο το Πριγκιπάτο της Αχαΐας με κέντρο την Ανδραβίδα. Ως λιμάνι αξιοποίησαν τη Γλαρέντζα (σημ. Κυλλήνη) και ως οχυρό το Κάστρο Χλεμούτσι (Clermont). Το Πριγκιπάτο έμεινε στα χέρια του Βιλλεαρδουίνου για πολλά χρόνια και άκμασε επί διοικήσεως του Γουλιέλμου Β' Βιλλεαρδουίνου. Όταν αυτός πέθανε το 1278 επικράτησαν μεγάλες αναταραχές. Επόμενος που ανέλαβε τη διοίκηση της περιοχής ήταν η γυναίκα του Γουλιέλμου, ωστόσο, το 1313 πέρασε στα χέρια του Λουδοβίκου της Βουργουνδίας, άνδρα της εγγονής του Βιλλεαρδουίνου. Τότε ο αρχηγός των Καταλανών που είχε παντρευτεί την άλλη κόρη του Γουλιέλμου και διεκδικούσε και αυτός την Πελοπόννησο παρεμβαίνει και καταλαμβάνει το κάστρο έως το 1316 όπου ο Λουδοβίκος, καταφέρνει να το ανακαταλάβει.

Έπειτα, όμως, από τη σύναψη της Συνθήκης του Βιτέρμπο (Viterbo)¹ η ηγεμονία του Πριγκιπάτου πέρασε στις δικαιοδοσίες του βασιλιά Καρόλου Α΄ του Ανδεγαυού. Οι Ανδεγαυοί κυριάρχησαν στην Πελοπόννησο για περισσότερο από ένα αιώνα έως το 1383 και μετά ένα μεγάλο μέρος της περιοχής δόθηκε στους Βενετούς. (Λαμπροπούλου & Πανοπούλου, 2000: 59-60). Τον 15^ο αιώνα η κυριαρχία του κάστρου αλλάζει και πάλι χέρια και βρίσκεται πλέον στο δεσπότη της Ηπείρου και κόμη της Κεφαλονιάς Κάρολο Τόκκα. Μετά το 1452 επανέρχεται η περιοχή στη δικαιοδοσία του Βυζαντίου και του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου ο οποίος θέτει ως επίσημο κέντρο του Δεσποτάτου του Μορέως το Χλεμούτσι, έως ότου επέλθουν οι Ενετοί οι οποίοι το διοικούν μέχρι το 1687-1715. Έπειτα καταλαμβάνεται από τους Οθωμανούς στους οποίους παραμένει μέχρι και την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης του 1821.

1.1. Κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο. Σχέσεις χριστιανών-καθολικών

Η Φραγκοκρατία η οποία επιβλήθηκε στην Πελοπόννησο είχε σαν αποτέλεσμα και την αλλαγή των καθεστώτων σε ένα ευρύ φάσμα στο πολιτικό, στο κοινωνικό, στο διοικητικό αλλά και στο εκκλησιαστικό επίπεδο. Επί παραδείγματι, αμέσως μετά την ίδρυση του νέου κράτους άρχισαν οι περιοχές να μετονομάζονται σε φέουδα και να διαμοιράζονται στους Λατίνους στρατηγούς. Όλες αυτές οι αλλαγές είχαν χωρίσει, τρόπον τινά, τον πληθυσμό σε δύο κομμάτια. Από την μία πλευρά, ήταν οι αυτόχθονες και από την άλλη πλευρά ήταν οι κατακτητές. Στην συνέχεια, θα αναφερθούμε στις διαφορές που συνέβησαν λόγω της Φραγκοκρατίας αλλά και στις σχέσεις που είχαν οι γηγενής και ο ξένος πληθυσμός.

Οι Φράγκοι άρχισαν αμέσως να διοικούν την Πελοπόννησο με βάση το δυτικό φεουδαρχικό σύστημα, πάνω στο οποίο μάλιστα βασίστηκε και η ίδια η δομή της μικτής αυτής κοινωνίας. Το βυζαντινό πρότυπο διοίκησης όπως γίνεται φανερό αντικαταστήθηκε άμεσα. Έχοντας λοιπόν ως βάση το «ρουτζέστερο» η περιοχή της Πελοποννήσου διαιρέθηκε σε δώδεκα βαρονίες και έπειτα χωρίστηκαν σε φέουδα, τα

¹ Υπογράφηκε το 1267 ανάμεσα στον Λατίνο αυτοκράτορα Βαλδουίνο Β΄, τον πρίγκιπα Γουλιέλμο Β΄ Βιλλεραδουίνο και τον Κάρολο Α΄ Ανδεγαυό. Με τη συνθήκη του Βιτέρμπο ξεκίνησε η κυριαρχία των Ανδεγαυών στην Ελλάδα. Η συνθήκη ήταν χωρισμένη σε δύο μέρη, το πρώτο αφορούσε τη τύχη του Πριγκιπάτου που περνούσε στην κυριαρχία του Καρόλου και το δεύτερο το σχέδιο εκστρατείας εναντίον του Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου για την ανακατάληψη της Πόλης.

οποία διανεμήθηκαν ανάμεσα στους ευγενείς. (Σανσαρίδης- Hendrickx, 1999: 23-24). Οι βαρονίες της Πελοποννήσου ήταν οι εξής: η βαρονία της Βόνιτσας, της Πάτρας, της Χαλανδρίτσας, των Καλαβρύτων, της Άκοβας, της Καρύταινας, της Βελιγοστής, του Γερακίου, του Πασσαβάτη, της Γρίτσενας και της Καλαμάτας και Αρκαδίας. Η διοίκηση των βαρονιών είχε ανατεθεί σε εκκλησιαστικούς άνδρες στηριζόμενοι βέβαια στην εκκλησιαστική διαίρεση. Από τα φέουδα τα οποία μοιράστηκαν μέρος πήραν και τα μοναχικά τάγματα. Τα Τάγματα τα οποία εγκαταστάθηκαν στην Πελοπόννησο ήταν εκείνα των Τευτόνων και των Ιωαννιτών. (Ζαχαρόπουλος, 2003: 88-89).

Από την άλλη πλευρά, η κοινωνική πυραμίδα των τάξεων είχε στην κορυφή της τον ηγεμόνα ή αλλιώς πρίγκιπα και έπειτα ακολουθούσαν οι μεγάλοι γαιοκτήμονες, οι οποίοι αποτελούσαν και την Υψηλή Αυλή, υπήρχαν οι μικροί γαιοκτήμονες, οι βαθμοφόροι στρατιωτικοί και οι έμποροι ενώ στην βάση της κοινωνικής πυραμίδας βρισκόταν ο υποδουλωμένος λαός. (Σανσαρίδης- Hendrickx, 1999: 23-24). Ο διαχωρισμός και η ίδρυση των βαρονιών στην περιοχή της Πελοποννήσου έκανε τους αυτόχθονες να μην ξεχάσουν ποτέ ότι οι Φράγκοι ήταν ένα ξένο και εχθρικό σώμα ανάμεσά τους, παρά το γεγονός ότι στην αρχή τους είχαν αποδεχθεί σαν ελευθερωτές καθώς δεν ήταν καθόλου ευχαριστημένοι από τη διοίκηση των Βυζαντινών. (Miller, 1960: 94).

Οι Λατίνοι με την πρώτη κιόλας κατάκτηση είχαν αρχίσει να φροντίζουν για την είσπραξη των φόρων και τον υπόδουλο πληθυσμό, την ίδια στιγμή βέβαια είχαν καθιερώσει και έναν κανόνα δικαίου για την ομαλή λειτουργία της κοινωνίας. Βέβαια αυτού του είδους η οργάνωση πάνω στους κανόνες του λατινικού δικαίου πρακτικά δεν ήταν εφαρμόσιμη εκείνη την δεδομένη στιγμή, λόγω της αναστάτωσης που θα προκαλούσε. (Μπαρδάκου, 1992: 49).

Τα στοιχεία, όμως, που υπάρχουν για την εποχή της Φραγκοκρατίας είναι λιγοστά και δεν επιτρέπουν να έχουμε ιδιαίτερα μια πλήρη εικόνα για την θρησκευτική κατάσταση που επικράτησε αυτούς τους δύο περίπου αιώνες στην περιοχή. Τόσο για την Καθολική όσο και για την Ορθόδοξη Εκκλησία έχουμε αμυδρά στοιχεία, αν και για την δεύτερη έχουμε λίγο περισσότερα. (Φώσκολος, 1992: 33). Εκτός λοιπόν από τις βαρονίες σε κοινωνικό επίπεδο, υπήρξαν και οι βαρονίες σε εκκλησιαστικό επίπεδο, σε αυτήν την περίπτωση υπήρχαν αντίστοιχα επτά ομότιμοι κοσμικοί επίσκοποι, στους οποίους μοιράστηκαν έκαστος οι έδρες της Εκκλησιαστικής τάξης. (Miller, 1960: 95). Να σημειώσουμε ότι ο θάνατος και του

τελευταίου των Βιλλεαρδουίνων αλλάζει ριζικά την σύσταση του Μορέως. Από τις δώδεκα βαρονίες που υπήρχαν μόνο δύο κατάφεραν να παραμείνουν στα χέρια των ίδιων οικογενειών. (Miller, 1960: 198). Κύριο στοιχείο διαχωρισμού των δύο λαών είχαν σταθεί τα θρησκευτικά κριτήρια, οι μεν ήταν ορθόδοξοι χριστιανοί ενώ οι δε ήταν καθολικοί.

Ως προς τα προνόμια που κατείχαν οι Έλληνες εκείνη την περίοδο γνωρίζουμε ότι κάποιιοι κατάφεραν να τα διατηρήσουν. Παρ' όλα αυτά τα ανώτερα κλιμάκια ανήκαν χωρίς αμφιβολία στους ίδιους τους Φράγκους. Να μην παραλείψουμε να αναφέρουμε σε αυτό το σημείο ότι η αλλαγή στο φεουδαρχικό σύστημα δεν συνάντησε καμία αντίρρηση από την υπάρχουσα κοινότητα των Ελλήνων. (Σανσαρίδης- Hendrickx, 1999: 26). Αυτό συνέβη ίσως και γιατί οι ίδιοι οι Έλληνες άρχοντες έλαβαν λόγο σε αυτό το νέο είδος της κοινωνίας. Οι γηγενείς άρχοντες καθώς δήλωσαν υποταγή και άμεση προσχώρηση στους Φράγκους ηγεμόνες κατά την κατάκτηση, ευεργετήθηκαν από αυτούς καθώς η βοήθεια αυτών των Ελλήνων ήταν πολύτιμη για τους Λατίνους προκειμένου να εδραιωθούν στην Πελοπόννησο. Έτσι λοιπόν, παραχωρήθηκαν στους εγχώριους άρχοντες όσα κτήματα είχαν στην κατοχή τους από πριν και συγχρόνως τους δόθηκαν τίτλοι ευγενείας και αξιώματα. (Ζαχαρόπουλος, 2003: 93).

Αλλαγές, όμως, δεν έγιναν μόνον στην κοινωνική και εκκλησιαστική ζωή. Εφόσον ολοκλήρωσαν τα παραπάνω σειρά έλαβε ο στρατός. Όλοι οι υποτελείς, κοινώς vassals, είχαν ως υποχρέωση τους να στρατεύονται για δώδεκα μήνες. Πιο συγκεκριμένα, όφειλαν τους πρώτους τέσσερις μήνες να μένουν στο στρατόπεδο για οποιαδήποτε υπηρεσία, τους επόμενους τέσσερις να βρίσκονται στην φρουρά ενώ τους τελευταίους να διαμένουν σπίτι τους αλλά να είναι σε ετοιμότητα να εκτελέσουν κάθε διαταγή την οποία θα τους ανέθετε ο ηγεμόνας τους. (Miller, 1960: 96). Εν συνεχεία, οι φεουδάρχες, οι οποίοι είχαν υπό την διοίκησή τους τέσσερα φέουδα θα έπρεπε να στρατεύονται οι ίδιοι μαζί με έναν ιππέα και δώδεκα σεργέντες. Ουσιαστικά αυτό το οποίο συνέβαλε άρρηκτα στην δημιουργία του στρατιωτικού κράτους, ήταν το φεουδαρχικό σύστημα. (Ζαχαρόπουλος, 2003: 91).

Ως προς τις σχέσεις των δύο πληθυσμών εκείνες ήταν διφορούμενες. Για πολλούς αυτή η σχετικά μακρά κατάκτηση από διαφορετικές γενεές είχε φτάσει στο σημείο να εξουθενώσει τους κατοίκους σε τέτοιο βαθμό έτσι ώστε η αιχμαλωσία να μοιάζει για εκείνους ως λύτρωση ή οικιοθελής αλλαγή αφεντικού. Καρποφόροι αυτής της συμπεριφοράς βέβαια ήταν οι λιγοστοί Τούρκοι εκείνης της περιοχής. (Πέππας,

1990: 145). Καθότι, όμως, ο καιρός περνούσε και τα κάστρα τους ήταν επί της ουσίας το ένα δίπλα στο άλλο, τους ένωνε κυρίως η αγωνία κάποιας επίθεσης από εχθρούς. Επομένως, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι οι σχέσεις ήταν καλές μόνο ανάμεσα σε όσους διέθεταν γη ή κατείχαν κάποιου είδους αξίωμα. Το μόνο σίγουρο είναι ότι ενώνονταν όλοι μαζί σε κάθε ύπαρξη επερχόμενης απειλής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΤΑ ΚΑΣΤΡΑ ΣΤΟΝ ΜΕΣΑΙΩΝΑ 13^{ος} - 15^{ος} ΑΙΩΝΑΣ

Η Ελλάδα είναι μια από τις ελάχιστες χώρες του κόσμου που διαθέτει περισσότερα από 600 κάστρα. Άλλα από αυτά βρίσκονται σε πολύ καλή κατάσταση ενώ σε άλλα απομένουν μόνο τα ερείπια να θυμίζουν το ένδοξο παρελθόν. Σε αυτό το κεφάλαιο λοιπόν, θα παρουσιάσουμε ενδεικτικά μερικά από τα κάστρα που χτίστηκαν στον ελλαδικό χώρο την περίοδο που έδρασαν οι Φράγκοι και αποτελούν μέχρι και τις μέρες μας πόλο έλξης για χιλιάδες τουρίστες. Θα αναφερθούμε σε κάστρα που είτε κατασκευάστηκαν από τους Φράγκους είτε από άλλους κατακτητές αλλά την ίδια πάντα χρονική περίοδο.

Κατά την περίοδο της Φραγκοκρατίας που εξετάζουμε ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκαλεί η δομή και η τείχιση των διαφόρων φρουρίων. Τα φρούρια παρουσιάζονται με πολλές μορφές. Άλλα είναι πολύ νωρίτερα της εποχής των Φράγκων και απλώς χρησιμοποιήθηκαν κατά την επέλασή τους, άλλα πάλι κτίστηκαν από τους ίδιους τους Φραγκικούς ηγεμόνες πάνω όμως σε ήδη υπάρχοντα «κατεστραμμένα» θεμέλια παλαιότερων κάστρων· σε άλλα πραγματοποίησαν απλώς προσθήκες ενώ δεν έλειπαν βέβαια και οι ανεγέρσεις νέων φρουρίων κατά την υπό εξέταση εποχή. (Πέππας, 1990: 52).

Η δημιουργία των κάστρων ήταν ανέκαθεν ένας τρόπος προκειμένου οι άνθρωποι να προφυλάξουν τις κτήσεις τους και να προστατευθούν από τους επικείμενους εχθρούς. Όσον αφορά την αρχιτεκτονική εκείνης της περιόδου αυτή εξελίσσεται με ταχύτατους ρυθμούς, καθώς με την αυξανόμενη χρήση του πυροβολικού κρινόταν αναγκαίο. Έτσι, έχουμε κατασκευές αμυντικού τύπου. Τα κτίσματα των Φράγκων (κάστρα-ναοί) αντιπροσωπεύουν τον γοθικό ρυθμό. Σύμβολα της γοθικής αρχιτεκτονικής ήταν οι αιχμηρές κυκλικές αψίδες με σύνθετους κίονες, θόλους και παράθυρα. Αναφορικά με τους ναούς, αυτοί ήταν επιβλητικοί με διακοσμήσεις που αφηγούνται τμήματα της Βίβλου με σκοπό τη μετάδοση της πίστης τους. (Burns, 2006: 123).

Τα περισσότερα κάστρα στην Ελλάδα βρίσκονται στο γεωγραφικό διαμέρισμα της Πελοποννήσου και ανέρχονται στα 160 και ακολουθεί το Νότιο Αιγαίο. Τα λιγότερα κάστρα εντοπίζονται στη περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας (8). Συνοπτικά όσον αφορά την προέλευσή τους να σημειώσουμε ότι τα κάστρα στα Δωδεκάνησα

προέρχονται στην πλειονότητά τους από τους Ιωαννίτες Ιππότες, στις Κυκλάδες και την Κρήτη από τους Ενετούς και στη Πελοπόννησο από τους Φράγκους. Ανά την Ελλάδα τα κάστρα-φρούρια που χτίστηκαν από τους Ενετούς ανέρχονται στα 158, από τους Βυζαντινούς στα 147 και από τους Φράγκους στα 113. Λαμβάνοντας, όμως, υπ' όψιν τα πιο σημαντικά κάστρα οι αριθμοί αλλάζουν και σε αντιστοιχία έχουμε 18 Ενετικά, 17 Βυζαντινά και 6 Φραγκικά. (<http://www.kastra.eu/infstsgr.php>). Άλλα κάστρα είναι Οθωμανικά, Γενοβέζικα, Ιωαννίτικα, Αρχαία, Νεοελληνικά κ.ά. Παρ' όλα αυτά θα πρέπει να αναφερθεί ότι αρκετά από αυτά στην Ελλάδα κατασκευάστηκαν κατά τους αιώνες 13^ο έως 15^ο και ότι τα περισσότερα Φραγκικά βρίσκονται στη Πελοπόννησο λόγω του Πριγκιπάτου.

Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να σημειώσουμε ότι μπορεί μεν όλες οι κατασκευές να είναι κάστρα ωστόσο υπάρχουν μερικές διαφοροποιήσεις με συνέπεια να υπάρχουν και τα φρούρια, οι καστροπολιτείες κ.ε. Γι' αυτό κρίνεται αναγκαίο να δώσουμε ορισμένους ορισμούς. Ως κάστρο θεωρείται εκείνο το οποίο είναι χτισμένο σε ύψωμα και στοχεύει στην άμυνα μιας περιοχής ενώ στο εσωτερικό του διέμενε ο ανώτατος τοπικός άρχοντας. Ως φρούριο καλείται το οχυρό που χρησίμευε κυρίως σαν στρατιωτική βάση. Από την άλλη με τον όρο καστροπολιτεία νοείται η πόλη η οποία είναι περιτειχισμένη. (<http://www.kastra.eu/infclsgr.php>).

Ένα από τα πιο ευρέως γνωστά και καλοδιατηρημένα κάστρα στην Ελλάδα αποτελεί το **Καστέλο στη Ρόδο** ή αλλιώς το **Παλάτι του Μεγάλου Μαγίστρου** (βλ. εικ. 1). Χτίστηκε το 1309 από τους Ιππότες του τάγματος των Ιωαννιτών που εκείνη

Εικόνα 1 : Η κύρια είσοδος του Παλατιού. Πηγή: www.google.gr

την περίοδο κατείχαν το νησί.² Το κάστρο διαθέτει μια σειρά από τείχη, τα οποία το οριοθετούσαν. Γέφυρες χτισμένες από πέτρα οι οποίες ενώνουν τη παλιά πόλη με τη νεοεγερθήσα. Την είσοδο στο κάστρο επέτρεπαν παλαιότερα και οι υπόγειες στοές οι οποίες λόγω της φθοράς του χρόνου έχουν γίνει αδιάβατες ή έχουν καταστραφεί. (<http://www.kastra.eu/castlegr.php?kastro=rhodes>).

Το Καστέλο αξιοποιούνταν ως διοικητήριο των Ιπποτών και ήταν το κέντρο της πνευματικής και κοινωνικής άρχουσα τάξης. Μετά την κατάληψη της νήσου από τους Οθωμανούς Τούρκους το κάστρο είχε εν μέρει καταστραφεί και τα μέρη που είχαν διατηρηθεί χρησιμοποιήθηκαν ως φυλακές ή αποθήκες πυρομαχικών. Το 1856 το κάστρο διαλύθηκε έπειτα από έκρηξη των πυρομαχικών και ανακατασκευάστηκε το 1937-40 όταν περιήλθε στην κυριαρχία των Ιταλών. Κατά την ανακατασκευή το κάστρο υπέστη μερικές αλλοιώσεις παίρνοντας τη σημερινή του μορφή. Όταν πραγματοποιήθηκε η ένωση των Δωδεκανήσων (1948) με την υπόλοιπη Ελλάδα μέρος του κάστρου μετατράπηκε σε μουσείο με τη μόνιμη έκθεση με τίτλο «Η Ρόδος από την παλαιοχριστιανική εποχή μέχρι την κατάληψη της από τους Τούρκους (1522)». (http://odysseus.Culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=6301).

Ο **Μυστράς** ή **Μυζυθράς** αποτελούσε Βυζαντινή επαρχία την οποία κατέκτησαν οι Φράγκοι (βλ. εικ. 2). (<http://www.kastra.eu/castlegr.php?kastro=mystras>). Ο Γουλιέλμος Β΄ Βιλλεαρδουίνος το 1249 έχτισε το κάστρο στα ανατολικά του

Εικόνα 2: Άποψη του Μυστρά. Πηγή: www.google.gr.

όρους Ταΰγετου. Το κάστρο χτίστηκε σε απότομο ύψωμα και ήταν μια επίδειξη δύναμης για τον έλεγχο της κοιλάδας του Ευρώτα. Το κάστρο έχει κατασκευαστεί σε

² Το Τάγμα του Αγίου Ιωάννη συστάθηκε το 12^ο αι. στην Ιερουσαλήμ με σκοπό τη περίθαλψη και τη νοσηλεία των προσκυνητών σταυροφόρων, γρήγορα όμως μεταλλάχθηκε σε στρατιωτική μονάδα. Όταν έφυγε από την Ιερουσαλήμ, εγκαταστάθηκε στη Κύπρο και μετά στη Ρόδο.

τρεις ζώνες με υψομετρική διαφορά ανάμεσά τους η Άνω, η Κάτω και η Έξω Χώρα, ενώ στην κορυφή διακρίνεται και η ακρόπολη. Η Άνω Χώρα αποτελείται από τα Παλάτια των Δεσποτάτων και η Κάτω Χώρα από τον μητροπολιτικό ναό του Αγίου Δημητρίου, στον οποίο είχε στεφθεί ο τελευταίος αυτοκράτορας των Βυζαντινών Κωνσταντίνος Παλαιολόγος. Για να βρεθεί κάποιος στο Φραγκικό κάστρο θα πρέπει να περπατήσει για περίπου δεκαπέντε λεπτά.

Ο Μυστράς αποτέλεσε μια από τις σπουδαιότερες καστροπολιτείες που αργότερα μετατράπηκε και σε πρωτεύουσα του Δεσποτάτου του Μορέως έως ότου εγκαταλείφθηκε με το πέρασμα των χρόνων. Παρ' όλα αυτά στέκει εκεί αγέρωχος να θυμίζει όλη την παλιά αίγλη. Πραγματοποιούνται επίσης και εργασίες με σκοπό τη συντήρηση και ανόρθωση των κτισμάτων ενώ σε ένα πέτρινο κτίριο στεγάζεται το αρχαιολογικό μουσείο με αξιόλογα χειρόγραφα και εκθέματα της Βυζαντινής περιόδου. Από το 1989 και έπειτα αποτελεί πολιτιστικό αγαθό εγγεγραμμένο στον κατάλογο της Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Unesco. (<http://odysseus.culture.gr/h/3/gh351.jsp?objid=2397>).

Το **Κάστρο της Μήθυμνας** βρίσκεται στο Μόλυβο της Λέσβου (βλ. εικ. 3). (<http://www.kastra.eu/castlegr.php?kastro=mithymna>). Χτίστηκε στα μέσα του 13^{ου} αιώνα -πιθανόν γύρω στο 1373- από τους Φράγκους με σκοπό να προστατευθούν από τους Οθωμανούς. Επί Φραγκίσκου Α΄ Γατελούζου (1373), όμως, το κάστρο

Εικόνα 3: Άποψη του Κάστρου Μηθύμνας. Πηγή: www.google.gr

ανακαινίστηκε ενώ αλλαγές πραγματοποιήθηκαν και στην εποχή της Τουρκοκρατίας.

Η κατασκευή του είναι εξαιρετικά ισχυρή. Διαθέτει επιγραφές και οικόσημα ενώ το πιο επιβλητικό στοιχείο της αποτελεί η κεντρική είσοδος, η οποία φτιάχτηκε από ξύλο σκεπασμένο με περίτεχνες πλάκες. Η δόμηση του απαρτίζεται από κανονικούς λίθους, προερχόμενους από πετρώματα του ίδιου του λόφου.

Τμήμα της σημερινής του μορφής είναι αποτέλεσμα της κυριαρχίας των Οθωμανών. Σήμερα το κάστρο αποτελείται από 10 πύργους με τα μεταπύργιά τους, πέντε κτίρια στο εσωτερικό του και δύο προτειχίσματα για ενίσχυση. Η εισαγωγή στο χώρο είναι εφικτή μέσα από τρεις διαδοχικές πύλες. Ο εσωτερικός χώρος του κάστρου αξιοποιείται πλέον κατά τις θερινές περιόδους για θεατρικές και πολιτιστικές εκδηλώσεις. (<http://odysseus.culture.gr/h/2/gh251.jsp?objid=15685>).

Το **Κάστρο του Αγίου Νικήτα** ή αλλιώς **Φραγκοκάστελλο** χτισμένο τα 1371 στη περιοχή των Χανίων από τους Ενετούς χρησιμοποιήθηκε για την προστασία από τις επιδρομές των πειρατών (βλ. εικ. 4). (<http://www.kastra.eu/castlegr.php?kastro=fragocastelo>). Η ονομασία Φραγκοκάστελλο δόθηκε από τους αυτόχθονες. Κατά τη

Εικόνα 4: Κάτοψη του Φραγκοκάστελλου. Πηγή: www.google.gr.

διάρκεια των Ορλοφικών το 1770 το κάστρο αξιοποιήθηκε από τους Οθωμανούς ενάντια στους κατοίκους των Σφακιανών. Αργότερα χρησιμοποιήθηκε ως ορμητήριο από τους Έλληνες γι' αυτό και ο πασάς κατέστρεψε ολοσχερώς το κάστρο έτσι ώστε να μην χρησιμοποιηθεί εκ νέου ως οχυρό επαναστατών. Στην διάρκεια όμως της

Κρητικής Επανάστασης και για την καλύτερη οχύρωση των κατοίκων ανακατασκευάστηκε. Με το τέλος της Επανάστασης και την απελευθέρωση της Κρήτης το κάστρο περιέπεσε σε αχρηστία αναβιώνοντας κάθε χρόνο -τέλη Μαΐου αρχές Ιουνίου- το θρύλο των Δροσουλιτών. Σύμφωνα με αυτόν πιστεύεται ότι τις πρωινές ώρες εκείνων των ημερών εμφανίζονται σκιές ανθρώπων οι οποίες περιδιαβαίνουν η μία πίσω από την άλλη, ως την ανατολή του ηλίου και αναφέρεται ότι είναι οι νεκροί επαναστάτες που πολέμησαν εναντίον των Οθωμανών.

Το κάστρο διαθέτει τέσσερις τετράγωνους πύργους που δημιουργούν ένα ορθογώνιο κτίσμα και καταλήγουν σε πολεμίστρες. Στα ανατολικά βρίσκεται μια είσοδος που οδηγεί στο εσωτερικό του κάστρου ενώ η κύρια είσοδος βρίσκεται στη νότια πλευρά και περιστοιχίζεται από γλυπτά οικοσμήματα επιφανών οικογενειών του νησιού. Στο επάνω μέρος της εισόδου διαγράφεται ένα ανάγλυφο με το φτερωτό λιοντάρι του Αγίου Μάρκου. Ο πύργος που βρίσκεται στο νοτιοδυτικό τμήμα έχει μεγαλύτερη έκταση από τους υπόλοιπους για καλύτερο οπτικό πεδίο, προστατεύοντας την κύρια είσοδο. Ακόμα, υπήρχαν στα εσωτερικά των τειχών στάβλοι, αποθήκες, φούρνοι κ.α. που σήμερα δυστυχώς δε σώζονται.

Το **Κάστρο της Κω** ή **Νεραντζιάς** κατασκευάστηκε στα τέλη του 14^{ου} αιώνα από τους Ιωαννίτες Ιππότες για οχυρωματικούς σκοπούς (βλ. εικ. 5). (<http://www.Kastra.eu/castlegr.php?kastro=neratzia>). Η ονομασία Νεραντζιάς δόθηκε λόγω των

πολλών νεραντζιών και λεμονιών τα οποία υπήρχαν στην περιοχή. Διαθέτει δύο οχυρωματικούς περιβόλους ενώ το σχήμα του είναι ορθογώνιο. Σε κάθε μια γωνία οικοδομήθηκε και ένας ψηλός πύργος. Στο εσωτερικό του

Εικόνα 5: Κάτοψη Κάστρου Νεραντζιάς. Πηγή: www.google.gr.

υπάρχουν τέσσερις πύργοι ενώ στην ΝΑ πλευρά έχει δημιουργηθεί ένα τείχος.

Για τη κατασκευή του αξιοποιήθηκαν αρχιτεκτονικά σχέδια που περιβάλουν και την υπόλοιπη πόλη της Κω και τα υλικά προέρχονται από την ίδια την περιοχή. Στην επάνω πλευρά τη κεντρικής εισόδου διαγράφεται μια ζωφόρος της ελληνιστικής περιόδου με προσωπεία. Ανάμεσα στον εξωτερικό και εσωτερικό περίβολο υπήρχε μια αποθήκη την οποία ανακατασκεύασαν οι Ιταλοί και σήμερα φιλοξενεί το αρχαιολογικό μουσείο της Κω με έκθεση γλυπτών και επιγραφών. (<http://odysseus.culture.gr/h/2/gh251.jsp?objid=951>).

Η **Ακροναυπλία** βρίσκεται στη περιοχή του Ναυπλίου και χτίστηκε ανάμεσα στους αιώνες 13^ο-16^ο (βλ. εικ. 6). Ο Βιλαρδουίνος καταλαμβάνοντας το Ναύπλιο έπειτα και από συνθήκη με τους κατοίκους, κατέλαβε και το Ανατολικό μέρος της Ακροναυπλίας, καθώς ανέκαθεν αυτό άνηκε πάντα στους κατακτητές. Το ανατολικό αυτό μέρος το ονόμασε Φραγκικό προκειμένου να διακρίνεται από το Ρωμαϊκό. (Λαμπρινίδου, 2001: 41). Οι Φράγκοι χρησιμοποιούσαν το κάστρο τους στην Δ΄ πλευρά ως διοικητικό και στρατιωτικό κέντρο αλλά και ως τόπο διαμονής των αξιωματούχων τους. Ένα ακόμα βέβαια κατάλοιπο της Φραγκοκρατίας αποτελεί και η ανατολική πύλη της Ακροναυπλίας γνωστή και ως «Διαβατικό» η οποία κοσμείται με τοιχογραφίες των Φράγκων και των Βυζαντινών. (Βασιλείου, 2012: 3).

Εικόνα 6: Άποψη της Ακροναυπλίας. Πηγή: www.google.gr.

Το κάστρο των Φράγκων πρέπει να σημειώσουμε ότι δεν ήταν από την αρχή αξιόλογο καθώς η οικοδομική του κατάσταση ήταν μέτρια. Το Α΄ τείχος περιβαλλόταν στην αρχή από δύο πύργους και ένα τριγωνικό τύπου προμαχώνα. Σε αυτό το σημείο βρισκόταν και η πύλη της πόλης όπου ο Schaeffer είχε ανακαλύψει ένα είδος μεσαιωνικής ζωγραφικής, το οποίο αναπαριστούσε την συνθήκη ειρήνης του 1293, μεταξύ των Φράγκων ηγεμόνων και του Βυζαντινού Αυτοκράτορα Ανδρόνικου Β΄ Παλαιολόγου. (Μεταλληνός & Μπούρα & Τσιτιμάκη, 1993: 13).

Όσον αφορά την αρχιτεκτονική των κάστρων εκείνη αντανακλάται θα λέγαμε στην πρώιμη μετακλασική οχύρωση. Το κάστρο των Ελλήνων το οποίο ήταν και το πιο «αδύναμο» από τα δύο, είναι κτισμένο πάνω σε ανεπεξέργαστους λίθους με δύο ή και τρεις σειρές από κεραμίδια ή τούβλα. Το συγκεκριμένο οχυρό δεν γνωρίζουμε πότε ακριβώς δημιουργήθηκε παρ' όλα αυτά μπορούμε να υποθέσουμε ότι άρχισε να χτίζεται επί κυριαρχίας των Σγουρών. Η κατοχή των Φράγκων πάντως δεν έδειξε να αλλάζει τα προβλεπόμενα σχέδια των φρουρίων. (Andrews, 1992: 11).

Περνώντας στην οικοδόμηση των τειχών προκειμένου να το συγκεκριμενοποιήσουμε, τα τείχη αυτά αποτελούνταν από λαξευμένες πέτρες, προερχόμενες από το ίδιο το βράχο της Ακροναυπλίας. Οι τεχνικές των οχυρώσεων ανάγονται σε μορφές της πρώιμης μετακλασικής οχύρωσης όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, οι οποίες δίνουν την δυνατότητα να τις προσδιορίσουμε στην ελληνιστική περίοδο. Ως αποτέλεσμα αυτού στα τείχη κυριαρχεί η πολυγωνική τοιχοποιία. Οι πλευρές Α΄ και Δ΄ αποτελούν τις δύο πύλες εισόδου ενώ η Δ΄ ήταν η βοηθητική. (Μεταλληνός & Μπούρα & Τσιτιμάκη, 1993: 4). Την ίδια περίοδο (1473) να σημειωθεί ότι κατασκευάστηκε και το Μπούρτζι από τους Ενετούς ως οχυρό με προμαχώνες και πυροβόλα για την καλύτερη προστασία. (<http://www.kastra.eu/castlegr.php?kastro=bourtzi>).

Το **Φρούριο της Καρύστου** ή **Καστέλλο Ρόσσο** ή αλλιώς **Κοκκινόκαστρο** βρίσκεται στη Κάρυστο και κατασκευάστηκε από τους Φράγκους και πιο συγκεκριμένα τους Λομβαρδούς κατά τη διάρκεια των ετών 1209-1216 (βλ. εικ. 7). (<http://www.kastra.eu/castlegr.php?kastro=karystos>). Το φρούριο χτίστηκε πάνω σε ύψωμα για την αποφυγή κινδύνων από τους πειρατές. Το όνομα Καστέλλο Ρόσσο δόθηκε από τους Λατίνους ενώ η ονομασία Κοκκινόκαστρο επιλέχθηκε από τους κατοίκους λόγω του χρώματος των πετρωμάτων. Γύρω από το φρούριο οι κάτοικοι έχτισαν τις οικίες τους για την καλύτερη ασφάλειά τους. Το Καστέλλο Ρόσσο περιβαλλόταν από πολύ ισχυρά τείχη και επάλξεις μαρτυρώντας τον αμυντικό του

σκοπό ενώ τα πετρώματα που χρησιμοποιήθηκαν ήταν όλα από ακατέργαστους ογκόλιθους. Το μεγαλύτερο μέρος τους όμως σήμερα έχει καταστραφεί.

Εικόνα 7: Το Καστέλλο Ρόσσο. Πηγή: www.google.gr.

Στο εσωτερικό του φρουρίου υπήρχε ένας προμαχώνας στο εσωτερικό του οποίου βρισκόταν ένα ορειχάλκινο πυροβόλο μεγάλων διαστάσεων. Οι κάτοικοι του νησιού το ονόμαζαν λωλή λουμπάρδα. Επί Τουρκοκρατίας, οι Οθωμανοί το αξιοποίησαν μόνο μια φορά λόγω της τεράστιας δόνησης που προκαλούσε σύμφωνα με το μύθο. Επίσης, στο εσωτερικό του υπήρχε η ακρόπολη ως το τελευταίο οχυρό άμυνας σε περίπτωση επιδρομών και μέσα σε αυτό είχε χτιστεί η Εκκλησία του Προφήτη Ηλία. Κάτω από την εκκλησία υπήρχε μια δεξαμενή η οποία θα μπορούσε να προμηθεύει νερό σε περίπτωση πολιορκίας.

Το **κάστρο της Μενδενίτσας** ή αλλιώς **Βοδονίτσας** στη περιοχή της Φθιώτιδας κατασκευάστηκε το 1204 από τους Φράγκους. Πρόκειται για τα πρώτα φρούρια που χτίστηκαν καθώς αναφερόμαστε στη πρώιμη περίοδο της επικυριαρχίας τους. Κύριος σκοπός δημιουργίας του κάστρου ήταν η παρεμπόδιση της επέκτασης του Δεσποτάτου της Ηπείρου. Κτίστηκε πάνω σε λόφο για να μπορεί να ελέγχει τα περάσματα και αποτελείτο από δύο περιβόλους και ένα προμαχώνα ενώ η κύρια είσοδος πιθανολογείται ότι είναι από τη νότια πλευρά. (http://odysseus.culture.gr/h/2/gh251.jsp?obj_id=944).

Εικόνα 8: Άποψη του Κάστρου της Ναυπάκτου. Πηγή: www.google.gr.

εικ. 8). (<http://www.kastra.eu/castlegr.php?kastro=nafpaktos>). Κατασκευάστηκε σε ύψωμα 200 μέτρων εκεί όπου βρισκόταν πριν η αρχαία Ακρόπολη και αποτελείτο από πέντε διαζώματα ενώ το σχήμα του θυμίζει πυραμίδα. Γύρω από το κάστρο υπάρχουν κυκλικά τείχη 100 μέτρων ενώ η οχύρωση ενδυναμώνεται από πύργους τετράγωνους και κυκλικούς. Από την κορυφή από όπου είναι κτισμένο διακρίνονται δύο βραχίονες εκατέρωθεν οι οποίες πλησιάζονται με δύο πύργους που κλείνουν την είσοδο του λιμανιού.³ Τη σημερινή του μορφή την οφείλει στους Βενετούς.

Το **Κάστρο τη Κορώνης** βρίσκεται στην ομώνυμη πόλη της Πελοποννήσου που στην αρχαιότητα ονομαζόταν Ασίνη κι ανακατασκευάστηκε στα τέλη του 13^{ου} αιώνα από τους Ενετούς όταν η πόλη τους παραχωρήθηκε από τους Φράγκους το 1206 (βλ. εικ. 9).

Εικόνα 9: Το κάστρο της Κορώνης. Πηγή: www.google.gr

³<http://www.nafpaktos.gr/%CE%B1%CE%BE%CE%B9%CE%BF%CE%B8%CE%B5%CE%B1%CF%84%CE%B1/%CE%BA%CE%AC%CF%83%CF%84%CF%81%CE%BF%CF%84%CE%B7%CF%82%CE%BD%CE%B1%CF%85%CF%80%CE%AC%CE%BA%CF%84%CE%BF%CF%85>

(<http://www.kastra.eu/castlegr.php?kastro=koroni>). Σημαντικά κτίσματα αποτελούν οι εκκλησίες στο εσωτερικό του όπως είναι της Αγίας Σοφίας του 12^{ου} αιώνα και του Αγίου Χαραλάμπους. Μέρη του φρουρίου τέθηκαν σε χρήση κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Σήμερα το κάστρο δε σώζεται σε μεγάλο βαθμό, παρ' όλα αυτά φιλοξενεί στο εσωτερικό του το γυναικείο παλαιοημερολογίτικο μοναστήρι του Τιμίου Προδρόμου. (<http://koroni-messinias.gr/index.php/peri-koronhs/koroni-castle>).

Εικόνα 10: Αεροφωτογραφία του φρουρίου της Γραμβούσας. Πηγή: www.google.gr.

Το
**Φρούριο της
Γραμβούσας**
βρίσκεται στα
Χανιά και
χτίστηκε το
1584 από τους
Ενετούς σε ύψος
137 μέτρων για
να προστατέψει
το φυσικό
λιμάνι της
νησίδας Ήμερης

(βλ. εικ. 10). (<http://www.kastra.eu/castlegr.php?kastro=gramvousa>). Το σχήμα του φρουρίου είναι τρίπλευρο με τείχη και προμαχώνες ενώ στα βόρεια προστατεύεται φυσικά από τα βράχια. Το υλικό των τειχών είναι από ασβεστόλιθο. Η κύρια είσοδος ήταν προστατευμένη από μια θολωτή σκιά. Στο μεγάλο χώρο που διαθέτει υπάρχουν υπόγειες δεξαμενές οι οποίες συγκέντρωναν τα νερά της βροχής. Στα 1588 καταστράφηκε ολοσχερώς από ένα κεραυνό που έπεσε στις αποθήκες των πυρομαχικών και ξανακατασκευάστηκε από τους Βενετούς το 1630. Σώζονται επίσης, ο ναός του Ευαγγελισμού και η πυριτιδαποθήκη. (<http://odysseus.culture.gr/h/2/gh251.jsp?objid=15341>).

Το **Κάστρο της Καβάλας** έχει μήκος 65 μέτρων και πλάτος 17 έως 60 μέτρα (βλ. εικ. 11). (<http://www.kastra.eu/castlegr.php?kastro=kavala>). Κατασκευάστηκε τον 15^ο αιώνα και πιο συγκεκριμένα το 1425 από τους Οθωμανούς και έχει δεχθεί ανά τους αιώνες ανακατασκευές από Βυζαντινούς, Ενετούς και Οθωμανούς. (http://www.castle-kavala.gr/?page_id=9). Ο εξωτερικός χώρος διαθέτει δύο τετράγωνους

Εικόνα 11: Αεροφωτογραφία του Κάστρου της Καβάλας. Πηγή: <http://www.castle-kavala.gr>.

πύργους στις
βόρειες γωνίες,
έναν στην
ανατολική
πλευρά και έναν
στη
νοτιανατολική
πλευρά. Στη
νότια πλευρά
υπήρχαν
δεξαμενές νερού,
χώροι για
αποθήκευσης

τροφίμων και πυρομαχικών καθώς και κτίσματα για τη φρουρά. Η Ακρόπολη είναι κατασκευασμένη από τοπικό γρανίτη, πέτρες και τούβλα. Την περίοδο της Μεγάλης Επανάστασης του 1821 η αποθήκη των πυρομαχικών χρησιμοποιήθηκε ως φυλακή. Σήμερα ο χώρος αξιοποιείται για διάφορων ειδών καλλιτεχνικές και πολιτιστικές εκδηλώσεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΤΟ ΚΑΣΤΡΟ ΗΛΕΙΑΣ - ΧΛΕΜΟΥΤΣΙ

Η περιοχή της Ηλείας και πιο συγκεκριμένα της Ανδραβίδας αποτέλεσε την πρωτεύουσα του Φραγκικού Πριγκιπάτου της Αχαΐας το 1205. Το κάστρο Χλεμούτσι ανήκει διοικητικά στο Δήμο Ανδραβίδας - Κυλλήνης που βρίσκεται στα βορειοδυτικά της Πελοποννήσου με έκταση 354,12 τ.χλμ. και συμπεριλαμβάνεται στα Μνημεία Πολιτισμικής Κληρονομιάς της Unesco. Έως ότου χτίστηκε το Χλεμούτσι η ευρύτερη περιοχή της Ανδραβίδας ήταν ανοχύρωτη, προστατευόταν, όμως, από

Εικόνα 12: Χάρτης Ν. Ηλείας. Πηγή: www.google.gr

τη Γλαρέντζα και το Ποντικόκαστρο. Αφού, όμως κατασκευάστηκε, προστάτευε εκτός από την Ανδραβίδα και το εμπορικό λιμάνι της Γλαρέντζας.

Εκείνη την περίοδο οι Φράγκοι εκτός του κάστρου έχτισαν και τρεις ναούς, την Αγία Σοφία, τον Άγιο Στέφανο και τον Άγιο Ιάκωβο. Ο μόνος ναός που φανερώνει ακόμα αυτήν την φραγκική κατοχή είναι ο ναός της Αγίας Σοφίας που κατασκευάστηκε τον 13^ο αιώνα από το τάγμα των Δομητικανών μοναχών⁴. Η εκκλησία είναι τρίκλιτη βασιλική, και μόνο ένα μέρος της σώζεται σε καλή κατάσταση.

Το κάστρο Χλεμούτσι βρίσκεται στο υψηλότερο σημείο μιας κορυφής στα δυτικά του ακρωτηρίου της Πελοποννήσου. Κατασκευάστηκε ανάμεσα στα έτη 1220-1223 από τον ηγεμόνα του Αχαϊκού Πριγκιπάτου Γοδεφρείδο Α΄ Βιλλεαρδουίνο και αργότερα έλαβε την ονομασία Tornese. Στο μέρος το οποίο χτίστηκε υπήρχε παλαιότερα μια αρχαία πόλη. Το Χλεμούτσι αποτελεί στις μέρες μας το καλύτερο

⁴ Πρόκειται για το Τάγμα του Αγίου Δομίνικου που ιδρύθηκε από τον ίδιο το 1215. Σκοπός της ίδρυσης ήταν η σωτηρία των ψυχών των ανθρώπων, της καταπολέμηση των αιρετικών και την υπεράσπιση της πίστης τους.

δείγμα φραγκικής αρχιτεκτονικής που έχει διασωθεί στην Πελοπόννησο. (Λαμπροπούλου & Πανοπούλου, 1958: 70). Για τον τρόπο κατασκευής του κάστρου οι περισσότερες πληροφορίες παρέχονται μέσα από το Χρονικό του Μορέως.

Το ύψος της κορυφής του λόφου Χελωνάτα (λόγω της μορφής του που μοιάζει σαν χελώνα) είναι 250 μέτρα και απέχει περίπου 2,5 χλμ από τη θάλασσα. Πρόκειται για ένα από σημαντικότερα και καλοδιατηρημένα κάστρα του ελλαδικού χώρου. Αρχικά, σύμφωνα με το Χρονικό του Μορέως το κάστρο ονομαζόταν Clermont⁵ στα Φράγκικα και οι Έλληνες του έδωσαν την ονομασία Χλουμούτσι ή Χλεμούτσι ως παράφραση της γαλλικής ονομασίας. (Γεωργοπούλου & Αθανασούλης, 2004: 15). Οι Βενετοί ήταν εκείνοι που το 16^ο αιώνα το ονόμασαν Tornese διότι πιστευόταν -λανθασμένα βέβαια- ότι εκεί βρισκόταν το φραγκικό νομισματοκοπείο των τορνέσιων νομισμάτων. (Παπανδρέου, 1924: 63).

Προκειμένου λοιπόν να κατασκευαστεί το κάστρο ο Γοδεφρείδος Βιλλεαρδουίνος συγκρούστηκε με την Καθολική Εκκλησία και τον Πάπα Ονώριο Γ΄ διότι χρησιμοποίησε τους φόρους για το χτίσιμό του. Ο Πάπας αντέδρασε έντονα και αφόρισε τον άρχοντα του Πριγκιπάτου. Ο Βιλλεαρδουίνος εν συνεχεία ενημέρωσε τον Πάπα ότι για να προστατευθούν από τους Έλληνες και οι Φράγκοι και οι Λατίνοι ήταν απαραίτητη η οχύρωσή τους, έτσι ο Πάπας προχώρησε σε άρση του αφορισμού λαμβάνοντας και τη σύμφωνη γνώμη του Κλήρου για την ανόρθωση του οχυρού. (<http://odysseus.culture.gr/h/3/gh351.jsp?objid=14522>).

Όταν πεθαίνει ο Βιλλεαρδουίνος το Πριγκιπάτο της Αχαΐας περνάει μια περίοδο έντονης κρίσης, η οποία το οδήγησε στη σταδιακή παρακμή. Το Χλεμούτσι γίνεται μήλο της έριδος ανάμεσα στους άρχοντες. Το κάστρο πέφτει εν τέλει στα χέρια των Καταλανών το 1315 και ανακαταλαμβάνεται από τους Φράγκους, στους όποιους μένει ως τις αρχές του 15^{ου} αιώνα. Το 1427 η περιοχή επέστρεψε στη δικαιοδοσία του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου και μερικά χρόνια αργότερα το 1460 καταλαμβάνεται από τους Οθωμανούς. Έπειτα πέρασε στη δικαιοδοσία των Ενετών και μετά πάλι των Τούρκων μέχρις ότου έγινε η Επανάσταση του 1821.

⁵ Από το clarus mons που σημαίνει ονομαστό όρος, λαμπρό βουνό.

Εικόνα 13: Άποψη του κάστρου από την οποία φαίνονται τα εξωτερικά τείχη και το κτίσμα στο εσωτερικό του. Πηγή: Προσωπικό αρχείο.

Να σημειώσουμε ότι το κάστρο άκμασε όταν στην περιοχή διοικούσε ο Γουλιέλμος Β΄ Βιλλεαρδουίνος. Αυτό που το ξεχώριζε πάντα ήταν η στρατηγική του θέση. Παρακάτω δίνεται και η ιστορία της κατασκευής του κάστρου όπως αυτή παρουσιάζεται στο Χρονικό του Μορέως (στ. 2666-2685):

*Κ' ἐκεῖνοι οὐκ ἠθελήσασιν ποσῶς νὰ τοῦ βοηθήσουν·
ἔβαλεν καὶ ἐκράτησαν τοὺς τόπους καὶ προνοῖες,
ὅπου εἶχαν κ' ἐκρατούσασιν σ' ὄλον τὸ πριγκιπᾶτο,
κι οὐδὲν ἠθέλησε τριχὸς τίποτε νὰ ἔχη ἐπάρει
ἀπὸ τὰ τέλη καὶ δουλεῖες ὄλων τῶν ἐκκλησίων,
ἀλλὰ ἔβαλεν κ' ἐχτίσασιν κάστρον ἀφιρωμένον,
ὅπου φυλάττει τὸν γιालὸν καὶ τοῦ Μορέως λιμιῶνα.
Πολλάκις, ἂν ἐχάσασιν οἱ Φράγκοι τὸν Μορέαν,
μετὰ τοῦ κάστρου ἐκεινοῦ τὸν ἤθελαν κερδίσει.
Διὰ τοῦτο σὲ παρακαλεῖ, ὡς ἀγιώτατον Πάπαν,
τοῦ νὰ ἔχη τὴν ἀγάπην σου καὶ νὰ τοῦ συμπαθήσης,
ἐπεὶ ἂν ἐπῆραν οἱ Ρωμαῖοι τὸν τόπον τοῦ Μορέως,
οὐδὲν ἀφῆναν κᾶν ποσῶς τὲς ἐκκλησίες τῶν Φράγκων».*

*Κι ὁ Πάπας ὁ ἀγιώτατος, ὡς τὸ ἐπληροφορέθη,
συμπάθειον ἔστειλεν εὐθέως τὸν πρίγκιπα Ντζεφρόε.
Αφότου εἶδε ὁ πρίγκιπας τοῦ Πάπα τὴν συμπάθειον,
χαρὰς μεγάλας ἔποιεν καὶ τὸν Θεὸν δοξάζει.
Απαύτου γὰρ ἐμήνυσε νὰ ἔλθῃ ὁ μητροπολίτης,*

ἐκεῖνος ὅπου λέγουσι ὁ τῆς Παλαίας Πάτρας,
ὡσαύτως καὶ οἱ ἐπίσκοποι ὅπου εἶναι τοῦ σκαμνίου του,
ὁ κομεντούρης τοῦ Τεμπλίου, αὐτὸς τοῦ Ὀσπιταλίου.
Τὸν ὀρισμὸν τοὺς ἔδειξεν, τοῦ Πάπα τὴν συμπάθειον·
κ' ἐνταῦθα ὄρισε κ' ἔστρεψαν τοὺς τόπους ὅπου ἐκράτει,
καὶ μετὰ τοῦτο τοὺς καλεῖ φρόνιμα, μετ' εἰρήνης·
«Πατέρες, ἐτοῦτο ὅπου ἔποικα κι ἀπῆρα τὲς προνοῖες σας,
οὐδὲν σᾶς φταίω, μὰ τὸν Χριστόν, ἐσεῖς τὸ φταίτε πλέον,
ἐπεὶ ἔπρεπε νὰ τὸ ἐξεύρετε καὶ νὰ τὸ ἐγροικᾶτε,
ὅτι ἂν ἐπῆραν οἱ Ρωμαῖοι -ὁ Θεὸς νὰ μὴ τὸ δώσῃ,-
τοὺς τόπους ὅπου ἔχομεν ἐδῶ εἰς τὴν Ρωμανίαν,
οὐδὲν ἀφῆναν γὰρ ἐσᾶς διατὶ εἴστε τῆς ἐκκλησίας
τοῦ νὰ κρατῆτε ἐδῶ προνοῖες καὶ νὰ ἔχετε προβέντες·
ἀλλ' οὕτως σᾶς ἠθέλασιν φονέψει κι ἀκληρήσει

Ὅσον αφορά στὴν ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ κάστρου πρόκειται γιὰ ἓνα συγκρότημα γαλλικοῦ τύπου ποῦ ἀντικατοπτρίζει τὴν περίοδο τῆς Φραγκοκρατίας ἐπηρεασμένη,

ὅμως, ἀπὸ τὸ βυζάντιο καὶ τὴν ντόπια ἐλληνικὴ. Ὅπως ἀναφέρθηκε καὶ παραπάνω εἶναι χτισμένο στὸ λόφο Χελωνάτα προκειμένου νὰ ἐλέγχει τὰ περάσματα καὶ

Εικόνα 14: Ἐξωτερικὴ ἀπόψη τοῦ κάστρου Χλεομούτσι. Πηγή: www.google.gr

διὰ ξηρὰς ἀλλὰ καὶ διὰ

θαλάσσης. Μετρώντας ἀπὸ Βόρεια πρὸς Νότια τὸ μήκος τοῦ εἶναι 220μ. καὶ τὸ πλάτος τοῦ ἀπὸ τὰ Ἀνατολικά πρὸς τὰ Δυτικά 70μ. Τὸ κάστρο περιβάλλεται ἀπὸ διπλὸ τείχος περιμέτρου 1000μ. ὅπου στὸ ἀνατολικὸ σημεῖο σταματᾶ καὶ ἀντικαθιστᾶται ἀπὸ τὸ τείχος τοῦ ἴδιου τοῦ κάστρου. Τὸ ὕψος τοῦ ἀγγίζει τὰ 10μ. καὶ

Εικόνα 15: Άποψη της πύλης εισόδου του κάστρου. Περιμετρικά διαφαίνονται τα τείχη. Πηγή: www.google.gr

ενισχύεται από στρογγυλούς πύργους στις γωνίες του, οι οποίοι πολλές φορές φτάνουν μέχρι και τα 30μ. ύψος (βλ. εικ. 13,14,15,16,17).

Εικόνα 16: Οι πύργοι στα ανατολικά του κάστρου. Πηγή: www.google.gr

Εικόνα 17: Η νότια πλευρά του τείχους. Πηγή: www.google.gr

Παρά το γεγονός ότι τα οικοδομήματα των Φράγκων κατασκευάζονταν βάσει των δυτικών προτύπων αυτό δε συνέβαινε σε όλο τους το εύρος, δηλαδή, υπολείπονταν όσον αφορά τις λεπτομέρειες και κυρίως τη διακόσμηση και αυτό διότι η οχύρωση έπρεπε να ήταν έτοιμη σε σύντομο χρονικό διάστημα για την καλύτερη δυνατή προστασία αλλά και εδραίωσή τους. Παρ' όλα αυτά, σημαντική είναι όπως προαναφέρθηκε και η επιρροή που δέχθηκαν και από την τοπική κουλτούρα.

Εικόνα 18: Άποψη του εξωτερικού περιβόλου. Πηγή: www.google.gr

Ο χώρος του κάστρου χωρίζεται σε εξωτερικό και εσωτερικό και το κυρίως φρούριο έχει τη μορφή ενός εξαγώνου. Ο πρώτος χώρος του κάστρου περιλαμβάνει των εξωτερικό περίβολο και τις τρεις πλευρές του φρουρίου, καθώς όπως είπαμε, από ανατολικά περιστοιχιζόταν από το εσωτερικό κυρίως τείχος. Η κύρια είσοδος του εξωτερικού περιβόλου εντοπίζεται στη βορειοδυτική πλευρά αφού κανείς περνούσε μια ξύλινη γέφυρα και εκεί συναντούσε μια αυλή διαστάσεων 60 επί 70 (βλ. εικ. 18). Κοντά στην πύλη υπήρχε σύμφωνα με τα μετέπειτα ευρήματα μια δεξαμενή για τα νερά καθώς και ένας λιθόστρωτος δρόμος, ο οποίος οδηγούσε στο εσωτερικό του φρουρίου. Εκτός από αυτήν, όμως, υπήρχε και μια δεύτερη πύλη εισόδου στα δυτικά και άλλη μια μικρότερη στα ανατολικά. (Κουρή - Χαλβατζάρα, 2008: 44).

Επί Τουρκοκρατίας χρονολογούνται οι ελάχιστες προσθήκες των επάλξεων που βρίσκονται στη δυτική πλευρά ενώ στη νότια διακρίνονται οι καταστροφές που προκάλεσε ο Ιμπραήμ Πασάς το 1825 με τα πυροβόλα. Επίσης, μία από τις προσθήκες των Οθωμανών ήταν η ανέγερση ενός τζαμιού. Το τείχος να σημειωθεί ότι είναι σχεδόν εξ' ολοκλήρου φτιαγμένο από ασβεστόλιθο και μόνο σε μερικά σημεία παρατηρείται η χρήση τούβλων, ενώ σε σημεία που κρινόταν απαραίτητων ενδυναμώθηκε με πύργους. (Κουρή - Χαλβατζάρα, 2008: 45).

Εικόνα 19: Εσωτερικός περίβολος. Πηγή: www.google.gr

Το εσωτερικό του φρουρίου αποτελούνταν από το κυρίως προστατευτικό οχυρό, τον εσωτερικό περίβολο (βλ. εικ. 18), το κάστρο σε πολυγωνικό σχήμα και η είσοδος σε αυτό εντοπίζεται στην βορειοανατολική πλευρά περνώντας μια ράμπα. Με

το πέρας της πύλης υπήρχαν τρεις πόρτες η μία πίσω από την άλλη. Η πρώτη πόρτα οδηγούσε σε μια αίθουσα με θολωτή οροφή που λειτουργούσε ως αίθουσα θρόνου, χώρος διοίκησης, απονομής δικαιοσύνης και υποδοχής. Στην ίδια αίθουσα παραχωρούνταν τα γεύματα και οι διάφορες εκδηλώσεις. Η δεύτερη σε μια πιο μικρή αίθουσα και η τρίτη στην κεντρική αυλή. Μέσα στο κάστρο εντύπωση έκαναν οι πολλές διάφορες θολωτές αίθουσες που αποτελούνταν από τζάκια που δυστυχώς έχουν καταστραφεί.

Στα δυτικά οι θολωτές αίθουσες (βλ. εικ. 20) αξιοποιούνταν από τη φρουρά, ενώ μια μεγάλη αίθουσα διαστάσεων 70 μέτρων μήκους που υπήρχε, κατά πάσα

Εικόνα 20: Θολωτή αίθουσα στο εσωτερικό του κάστρου. Πηγή: www.google.gr.

πιθανότητα χρησιμοποιούταν κυρίως ως χώρος υποδοχής. Στα βορειοανατολικά της εισόδου υπάρχει η εκκλησία της Αγίας Σοφίας (βλ. εικ. 21) και μία σκάλα που οδηγούσε στη ταράτσα (σκάλες υπήρχαν και σε άλλα σημεία). Στη νότια πλευρά εντοπίστηκε κατ' άλλους ένα εργαστήριο νομισματοκοπίας ή τα μαγειρεία ή οι δεξαμενές. (Κουρή - Χαλβατζάρα, 2008: 45). Οι αίθουσες που βρίσκονταν στο ισόγειο αποτελούσαν τους βοηθητικούς χώρους όπως μπορεί να ήταν οι αποθήκες και τα παρασκευαστήρια. Όσα δωμάτια βρίσκονταν στα ανατολικά αποτελούσαν τις κλίνες του Πρίγκιπα και μετέπειτα του Δεσπότη του κάστρου ενώ στα

βορειοανατολικά υπήρχαν τα καταλύματα των στρατιωτών. Στη νότια πλευρά εντοπίζονταν τα μαγειρεία.

Η εκκλησία της Αγίας Σοφίας είναι τρίκλιτη με ξύλινη στέγη και βασιλική. Τα μέρη τα οποία διατηρούνται σήμερα είναι το ιερό και τα παρεκκλήσια. Ακόμα, διασώζονται τα θεμέλια από τα κιονοστοιχία που χώριζαν τα κλίτη. Ο ναός έχει μήκος 45 μέτρων και ήταν χτισμένος με λαξευτούς δόμους ενώ στο εσωτερικό του διακοσμούσαν από γλυπτά. Από τα γλυπτά έχουν διασωθεί η ταφική πλάκα της Πριγκίπισσας Άννας κόρη του Δεσπότη της Ηπείρου Μιχαήλ Β΄ που είχε ταφεί εκεί και ένα κιονόκρανο το οποίο είχε ως διάκοσμο του τον θυρεό του άρχοντα του Πριγκιπάτου Φλορέντ και της γυναίκας του Ισαβέλλας Βιλλεαρδουίνου. (6^η ΕΒΑ, 2013).

Εικόνα 21: Ο ναός της Αγίας Σοφίας χτισμένος από τον Γοδεφρείδο Βιλλεαρδουίνο. Πηγή: www.google.gr

Μια εξίσου σημαντική πόλη η οποία ήταν το κέντρο των εμπορικών συναλλαγών ήταν και η Γλαρέντζα ή Κλαρέντζα. Η περιοχή βρισκόταν στα δυτικά του Παλαιοκάστρου (σημ. δυτική Κυλλήνη) πολύ κοντά στο Χλεμούτσι και αρχικά ο ρόλος του λιμανιού ήταν η προσάραξη των πλοίων του Πριγκιπάτου (βλ. εικ. 22). Η Γλαρέντζα ιδρύθηκε από τον Γουλιέλμο Βιλλεαρδουίνο στα μέσα του 13^{ου} αιώνα. Έως τότε ήταν ακατοίκητη καθώς τα ευρήματα δεν έχουν δείξει προγενέστερη επίσκεψη. (Υπουργείο Πολιτισμού, 2005: 21).

Εικόνα 22: Άποψη της Γλαρέντζας. Πηγή: www.google.gr

Η πόλη λόγω της θέσης της, όμως, γρήγορα αναδείχθηκε σε σημαντικό οικονομικό και αστικό κέντρο με μεγάλη εμβέλεια. Εκεί ασχολήθηκαν ιδιαίτερα με τη βιοτεχνία ενώ συγχρόνως περνούσε και το εσωτερικό και το εξαγωγικό εμπόριο όλης της Δυτικής Ευρώπης. Στη Γλαρέντζα υπήρχαν εκτός των άλλων τράπεζες, νοσοκομείο καθώς και κτίρια για όσους ασχολούνταν με τη ναυτιλία. Επίσης, εκεί υπήρχε και ο ναός του Αγίου Φραγκίσκου που χρησιμοποιούνταν για τις συνεδριάσεις. Πρόκειται για τον καθεδρικό ναό της εποχής, κατασκευασμένο σε γοτθικό ρυθμό, πιθανότατα από τους Φραγκισκανούς. Το 1267 ο Γουλιέλμος δημιούργησε στην περιοχή και νομισματοκοπείο το οποίο λειτουργούσε και έκοβε νομίσματα έως και το 1353 (εξ ου και η ονομασία Tornese). (Υπουργείο πολιτισμού, 2005: 21-22).

Η Γλαρέντζα χτίστηκε σε υπερυψωμένο έδαφος. Από τη βόρεια και δυτική πλευρά βρέχεται από θάλασσα όπου δημιουργήθηκε και το λιμάνι ενώ από τις άλλες πλευρές δημιουργήθηκαν τα τείχη και η τάφος. Η έκτασή της ήταν 450 επί 360 μέτρα. Στα νοτιοδυτικά υπήρχε εσωτερικός περίβολος με ένα μικρό φρούριο. Ο εξωτερικός περίβολος, όμως, δυστυχώς έχει καταστραφεί ήδη από την εποχή του Μεσαίωνα. Τα υλικά που χρησιμοποιήθηκαν για τη δημιουργία του ήταν αργοί λίθοι, κεραμίδια, χώμα και πηλό. Η πόλη αποτελούνταν από τρεις πύλες. Η πρώτη ήταν αυτή του Αιγιαλού η οποία δεν έχει βρεθεί μέχρι τις μέρες μας και οδηγούσε στο

λιμάνι. Η δεύτερη ονομάζεται εκ περιτροπής της Ανδραβίδας ενώ ή τρίτη ονομαζόταν του Χλουμουντζιού. (Υπουργείο πολιτισμού, 2005: 31).

Εικόνα 23: Κάτοψη της Γλαρέντζας. Πηγή: www.google.gr

Επί της ουσίας, η Γλαρέντζα αποτελούνταν από δύο πύλες μια στην ανατολική και μια στη νότια πλευρά, από μία τάφο, ένα βούργο και ένα ξώβουργο, ένα ναό, το λιμάνι, το εμπόρειο και ένα μικρό φρούριο (βλ. εικ. 23). Αναφορικά με τον εξωτερικό περίβολο, αυτός δεν υφίσταται πλέον (όπως και το μεγαλύτερο τμήμα της). Πιθανολογείται ότι είχε καταστραφεί στη διάρκεια της κατάκτησης της περιοχής από τον Κωνσταντίνο Παλαιολόγο. Όπου κρινόταν αναγκαίο για την καλύτερη ενίσχυση των τειχών τοποθετούνταν πύργοι από ασβεστοκονίαμα. (Υπουργείο πολιτισμού, 2005: 29). Το φρούριο είχε τη μορφή ενός Π και αποτελούνταν από πύργους στο εσωτερικό του (βλ. εικ. 24).

Το λιμάνι της Γλαρέντζας αποτελούσε ουσιαστικά το κέντρο όλων των εμπορικών συναλλαγών του Πριγκιπάτου της Αχαΐας. Σε αυτό συλλέγονταν όλα τα εμπορεύματα από τις περιοχές της Θήβας, της Πάτρας καθώς και της Κορίνθου με

στόχο την διοχέτευσή τους στις πόλεις της Ιταλίας. (Λαμπροπούλου & Πανοπούλου, 1958: 74).

Η πόλη αρχίζει να παρακμάζει τον 15^ο αιώνα, την ίδια περίοδο δηλαδή που η κυριαρχία των Φράγκων στην Πελοπόννησο είχε ξεκινήσει να κλονίζεται σημαντικά. Τότε ο Λεονάρδος Τόκκος βρήκε την ευκαιρία και το 1407 καταλαμβάνει τη πόλη. Από τότε ξεκίνησε μια περίοδος συνεχών μεταβολών και αλλαγών ως προς τους ηγεμόνες της. Το 1432 έγινε έδρα ενός δεύτερου Δεσποτάτου που ιδρύθηκε από τον Θωμά Παλαιολόγο. (Υπουργείο Πολιτισμού, 2005: 23). Σταδιακά, όμως, φτάνει ξανά στην αρχική της μορφή, που δεν είναι άλλη από την ερήμωση της.

Στις μέρες μας αυτό που έχει απομείνει από το πάλαι ποτέ ένδοξο λιμάνι και τη Γλαρέντζα είναι μόνο μερικά χτίσματα από τα οχυρά και ένα τμήμα του μόλου. (Λαμπροπούλου & Πανοπούλου, 1958: 70). Η αρχαιολογική σκαπάνη εντόπισε παρ' όλα αυτά αρκετά αντικείμενα της εποχής τα οποία φυλάσσονται πλέον στο μουσείο Χλεμούτσι ενώ επιχειρούνται διαδικασίες συντήρησης, όπου αυτό βέβαια είναι εφικτό, λόγω της μεγάλης κατάρρευσης που έχει υποστεί.

Εικόνα 24: Άποψη του κάστρου της Γλαρέντζας. Πηγή: www.google.gr

Επανερχόμενοι στο Χλεμούτσι θα πρέπει να σημειώσουμε ότι με το πέρασμα των χρόνων έχουν παραμείνει ζωντανοί θρύλοι που προέρχονται από τα μεσαιωνικά αυτά χρόνια. Δύο τέτοιοι θρύλοι αποτελούν ο ανήλιαγος βασιλιάς και η νεράιδα μάνα. (Κουρή - Χαλβατζάρα, 2008: 97-100). Σύμφωνα με το μύθο του ανήλιαγου βασιλιά, πρόκειται για τον βασιλιά της Παλαιόπολης που ζούσε στο κάστρο του

χωρίς να τον αντικρίζει ποτέ ο ήλιος. Στο ίδιο κάστρο ζούσε και μια βασιλοπούλα με την ίδια ακριβώς συμπεριφορά, ήταν δηλαδή ανήλιαγη. Οι δύο τους παντρεύτηκαν και ζούσαν μέσα στο σκοτεινό κάστρο. Ο βασιλιάς πολλές φορές πήγαινε στην Παλαιόπολη μέσα από τις στοές αλλά μια φορά, όμως, δεν πρόλαβε να καλυφθεί και έτσι ο ήλιος τον μαρμάρωσε.

Η άλλη εκδοχή με τη νεράιδα μάνα αφορούσε δύο αδερφές νεράιδες, οι οποίες κληρονόμησαν τα κάστρα Χλεμούτσι και Σανταμέρι. Η μία που πήρε το Χλεμούτσι ήταν πολύ όμορφη αλλά δυστυχισμένη γιατί δεν είχε παιδιά να την φωνάξουν μάνα. Η άλλη που πήρε το Σανταμέρι ήταν πολύ άσχημη αλλά είχε τα παιδιά της που την έκαναν να ξεχνάει την ασχήμια της. Η όμορφη νεράιδα πήγαινε πολλές φορές στο Σανταμέρι για να δει την αδερφή της και να της ζητήσει ένα από τα παιδιά της για να έχει και εκείνη συντροφιά. Η αδερφή της στην αρχή δεν της έδινε, έπειτα όμως τη λυπήθηκε και της έδωσε την πιο όμορφη κόρη της. Ευτυχισμένη η όμορφη νεράιδα γύρισε στο κάστρο της και εκ τότε δεν επέστρεψε ποτέ πίσω να δει τι κάνει η αδερφή της. Η άσχημη νεράιδα που ανησυχούσε για την κόρη της, πήγε αρκετές φορές στο Χλεμούτσι και παρ' ότι άκουγε φασαρία και γέλια κανείς δεν της άνοιγε να μπει μέσα. Έτσι θεωρείται ότι η άσχημη νεράιδα κάθε φορά που πηγαίνει στο κάστρο και δεν της ανοίγουν τσαντίζεται και μετατρέπεται σε ένα εκδικητικό πνεύμα το οποίο σκορπάει τριγύρω της τον τρόμο.

Εικόνα 25: Τμήμα αναστήλωσης του εξωτερικού μέρους. Πηγή: www.google.gr

Από το 1968 η αρχαιολογική υπηρεσία άρχισε να ενδιαφέρεται για το Χλεμούτσι. Έτσι, ξεκίνησε μια περίοδος διατήρησης και ενίοτε αναστήλωσης τμημάτων τα οποία είχαν καταστραφεί, στην αρχική τους όμως μορφή (βλ. εικ. 25). Στην δεκαετία του 1970 επαναφέρεται εν μέρει η πύλη εισόδου στον εσωτερικό

περίβολο καθώς και τα ανοίγματα της αίθουσας A1-A2 (βλ. εικ. 26-27). Συγχρόνως επισκευάστηκε μερικώς και ο θόλος της αίθουσας A4 προκειμένου να μην καταρρεύσουν οι τοίχοι που βρίσκονται στο πλάι. Οι εργασίες, όμως, δεν σταμάτησαν εκεί συνεχίζονται καθ' όλη τη διάρκεια των ετών με αμείωτο ενδιαφέρον με σκοπό να παραμείνει ως ένα αξιοπρόσεκτο δείγμα φραγκικής κατασκευής. Το 1998 έπειτα από ένα μεγάλο σεισμό στη περιοχή, τμήματα του κάστρου άρχισαν να καταρρέουν με συνέπεια όλες οι εργασίες να εστιάζουν στη στερέωση των τειχών και όσων τμημάτων είχαν καταστραφεί. Το 1994 το κάστρο αποκτά και τον δικό του φωτισμό (βλ. εικ. 28). (Ράλλη, χ.χ.,: 7-8).

Εικόνα 26: Το εσωτερικό του κτιρίου A1. Πηγή: www.google.gr

Εικόνα 27: Εργασίες αναστήλωσης κτιρίου A2. Πηγή: www.google.gr

Εικόνα 28: Άποψη του φωτισμένου κάστρου, Πηγή: Προσωπικό αρχείο. Πηγή: www.google.gr

Μέσω της 6^{ης} Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων το 2000 στο κάστρο αποκαθίσταται πλήρως η αίθουσα Α5 με σκοπό τη δημιουργία ενός μικρού εκθεσιακού χώρου ενώ ταυτόχρονα η διαδρομή πρόσβασης σε αυτό λιθοστρώνεται. Οι εργασίες για το μουσείο ολοκληρώνονται το 2009 ενώ τα εγκαίνια πραγματοποιούνται το αμέσως επόμενο έτος (18 Ιουνίου 2010). Το μουσείο αποτελείται από τρεις αίθουσες οι οποίες όλες αναφέρονται στη Φραγκοκρατία και τα εκθέματα αποτελούν αποκλειστικά ευρήματα της γύρω περιοχής. Ο τίτλος του μουσείου είναι *Η εποχή των Ιπποτών- Οι*

Εικόνα 29: Η μόνιμη έκθεση με τίτλο: Η εποχή των Ιπποτών - Οι Σταυροφόροι του Μοριά. Πηγή: www.google.gr

σταυροφόροι του Μοριά (βλ. εικ. 29), ενδεικτικός ως προς τη θεματολογία του. Από το 2011-2014 επισκευάζονται ως προς τη στερέωση οι αίθουσες Α1 και Α2, οι θόλοι κ.ε. Επίσης θα πρέπει να σημειώσουμε ότι σημαντική μέριμνα γίνεται για την προσθήκη κιγκλιδωμάτων, για τα άτομα με ειδικές ανάγκες, για χώρο στάθμευσης κ.ά.

Εν κατακλείδι, θα γίνει μία μικρή αναφορά στο τι περιλαμβάνει το εσωτερικό του μουσείου (βλ. εικ. 30). Τα ευρήματα διαχωρίζονται σε πέντε ενότητες. Η πορεία της έκθεσης είναι η ημικυκλική έτσι ώστε όποιος επιθυμεί να παρακάμψει μια ενότητα χωρίς όμως να χάσει την πορεία της εξιστόρησης. Πιο συγκεκριμένα στην πρώτη ενότητα παρουσιάζεται το κάστρο Χλεμούτσι και η γενικότερη αρχιτεκτονική που χρησιμοποιήθηκε για την κατασκευή αυτού και των άλλων κτιρίων. Στη δεύτερη ενότητα παρουσιάζεται η έλευση των Φράγκων και η εγκαθίδρυση του Πριγκιπάτου στην περιοχή. Η τρίτη ενότητα αναδεικνύει το ναό του Αγίου Φραγκίσκου ενώ η τέταρτη φέρνει τον επισκέπτη αντιμέτωπο με την καθημερινή ζωή των Σταυροφόρων. Τέλος, η πέμπτη ενότητα αναφέρεται στη Γλαρέντζα και κυρίως στο τρόπο λειτουργίας του εμπορίου και κατ' επέκταση της οικονομίας της εποχής. (http://odyseus.culture.gr/h/4/gh41.jsp?obj_id=17522).

Εικόνα 30: Άποψη από το εσωτερικό της μουσειακής έκθεσης. Πηγή: www.google.gr

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΕΝΩΣΗ ΠΟΛΕΩΝ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΩΝ ΚΑΣΤΡΩΝ

Η Ένωση των Ελληνικών Πόλεων με Μεσαιωνικά Κάστρα αποτελεί μια μη κερδοσκοπική οργάνωση. Αρχικά, είχε ξεκινήσει ως Σωματείο με απόφαση του Πρωτοδικείου Αθηνών το 2008 και σε σύντομο χρονικό διάστημα απαρτίστηκε από παραπάνω από 40 φορείς της Τοπικής και Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης και την αμέριστη υποστήριξη του Υπουργείου Πολιτισμού στο έργο του. (<http://globalsustain.org/el/member/790>).

Η ίδρυση του Σωματείου αποτέλεσε πρωτοβουλία του Ινστιτούτου Μεσαιωνικών Σπουδών που ιδρύθηκε το 2005 από κεντρικά στελέχη της Τοπικής Αυτοδιοίκησης του κάστρου του Μυστρά. Ο σκοπός της δημιουργίας του Ινστιτούτου και κατ' επέκταση και της Ένωσης ήταν κοινός. Και τα δύο στόχευαν δηλαδή στην προβολή και συντήρηση των μεσαιωνικών κτιρίων όχι μόνο στον ελλαδικό χώρο αλλά και στον ευρύτερο ευρωπαϊκό.

Η Ελλάδα σε αυτό τον τομέα της πολιτισμικής κληρονομιάς υστερεί κατά πολύ συγκριτικά με τις υπόλοιπες χώρες του κόσμου γι' αυτό το λόγο και έχει ξεκινήσει μια σειρά ενεργειών που ως σκοπό τους έχουν την χαρτογράφηση και την αποτύπωση των κάστρων με τη χρήση των νέων τεχνολογιών, τη σήμανση και τον φωτισμό των κάστρων, την κατασκευή οδών πρόσβασης σε όσα φρούρια αυτό δεν είναι εφικτό, καθώς και την ανάπλαση του εσωτερικού αλλά και εξωτερικού περιβάλλοντος των κάστρων.

Εκτός από τις παραπάνω δράσεις, η Ένωση προσπαθεί να αξιοποιήσει τα κάστρα με τέτοιο τρόπο δημιουργώντας χώρους για πολιτιστικές αλλά και αθλητικές εκδηλώσεις. Επίσης, γίνονται και ενέργειες για την κατασκευή ενδιάμεσων σταθμών αναψυχής ή μονοπατιών έως ότου κάποιος φτάσει στα κάστρα. Ακόμα, επιχειρείται η εκπόνηση τεκμηριωμένου πληροφοριακού υλικού για όλα τα κάστρα καθώς και δημιουργία ιστοσελίδων για το καθένα από αυτά.

Να αναφερθεί τέλος, ότι στις ερευνητικές δράσεις της Ένωσης υπάγεται και η Κοινωνία των Πολιτών. Βάσει αυτού πραγματοποιείται μια σειρά ερευνητικών προγραμμάτων τα οποία σχετίζονται με τη χαρτογράφηση όλων των μαχών που πραγματοποιήθηκαν ανάμεσα στους Βυζαντινούς και τους Λατίνους Σταυροφόρους ενώ ενέργειες συνεργασίας και για άλλα προγράμματα γίνονται με το Εθνικό Ίδρυμα

Ερευνών. Τέλος, πραγματοποιούνται συνεργασίες και με άλλες μη κυβερνητικές οργανώσεις κυρίως για την κινητοποίηση του εθελοντισμού της Κοινωνίας των Πολιτών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΠΡΟΤΑΣΗ

Οι αρχαιολογικοί και μουσειακοί χώροι αποτελούσαν και αποτελούν πόλο έλξης για χιλιάδες ανθρώπους. Τα σχολικά χρόνια είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με τις σχολικές εκδρομές και τις επισκέψεις σε τέτοιους χώρους. Μια σχολική επίσκεψη σε ένα αρχαιολογικό τόπο στοχεύει σε ένα ευρύ πλαίσιο στη γνώση του ιστορικού παρελθόντος, στην επίδειξη σεβασμού σε αυτό καθώς και στην αξιολόγηση των δημιουργημάτων στο χρονικό πλαίσιο της δημιουργίας και της ένταξης. Στην πορεία λοιπόν, της εργασίας θα αναφερθούμε όσο πιο αναλυτικά γίνεται σε μια επίσκεψη σε έναν αρχαιολογικό χώρο και πιο συγκεκριμένα στο κάστρο Χλεμούτσι παραθέτοντας τα αντίστοιχα βήματα πρώτα σε θεωρητικό επίπεδο και έπειτα σε πραγματικό.

Σήμερα τα μουσεία και οι αρχαιολογικοί χώροι αποτελούν βασική προέκταση της παιδείας. Ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα αυτοί οι χώροι κάνουν στροφή ενσωματώνοντας στο ενεργητικό τους την παιδαγωγική διάσταση δημιουργώντας έτσι την μουσειοπαιδαγωγική, δηλαδή, τη συνεργασία σχολείου και μουσείου. Μέσω αυτής η γνώση αλλάζει κέντρο βάρους, από δασκαλοκεντρική που ήταν μέχρι πρόσφατα τείνει να γίνει μαθηκοκεντρική. Δηλαδή αντί το παιδί να ακούει και να απορροφάει γνώσεις τώρα αποτελεί τον βασικό παράγοντα της γνώσης. Όταν δηλαδή τα παιδιά παρευρίσκονται σε αρχαιολογικούς χώρους η ξενάγηση προϋποθέτει την ενεργό συμμετοχή τους και όχι την παθητική τους στάση. Η ενεργός συμμετοχή περιλαμβάνει την οργάνωση των παιδιών σε τρία στάδια, την προετοιμασία της επίσκεψης στο μουσείο, την επιτόπια δραστηριότητα και την δραστηριότητα που αναλαμβάνουν για το σπίτι ή το σχολείο. (Τζιαφέρη, 2005:45).

Προτού εισχωρήσουμε στην παρουσίαση και στα βήματα της επίσκεψης, θα ήταν καλό να γίνει μια αναφορά στο ειδικευμένο προσωπικό αυτών των χώρων. Το ειδικευμένο προσωπικό αποτελείται από τους λεγόμενους εμψυχωτές. Ο ρόλος των οποίων έγκειται στο να βοηθήσουν τα παιδιά να κατανοήσουν τα όσα βλέπουν. Να σημειωθεί βέβαια σε αυτό το σημείο ότι σε καμία των περιπτώσεων οι εμψυχωτές δεν αντικαθιστούν τους δασκάλους. Οι δυο τους συνεργάζονται προκειμένου να υπάρξει το καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα για τα παιδιά έτσι ώστε να τα κινητοποιήσει για να ενδιαφερθούν για την πολιτιστική κληρονομιά του τόπου τους και κυρίως να τους εντρυφήσουν την επιθυμία για την συχνή επαφή με την προσωποποίηση του πολιτισμού. (Καλούρη & Κάσσαρης, 1988: 51).

Οι εκπαιδευτικές δράσεις που μπορούν να λάβουν χώρα σε ένα φυσικό χώρο ποικίλλουν σε αυτές που πραγματοποιούνται στο εσωτερικό και στο εξωτερικό. Οι δραστηριότητες δύναται να περιλαμβάνουν διαλέξεις, εκπαιδευτικά προγράμματα, ξεναγήσεις, οργάνωση διαφόρων πολιτιστικών εκδηλώσεων, περιηγήσεις κ.α. Για να ακριβολογήσουμε οι δράσεις αυτές μπορεί να λάβουν τη μορφή της ξενάγησης, η οποία ακολουθεί την καθορισμένη διαδρομή με τις προγραμματισμένες «στάσεις» στο χώρο, και την μορφή τις διάλεξης, οι οποίες εκφωνούνται από ειδικούς. Επίσης, σημαντικά είναι και τα προγράμματα προσέγγισης. Αυτά είχαν δημιουργηθεί με σκοπό την ανάπτυξη σχέσεων συνεργασίας, δίνοντας την δυνατότητα σε όλο και περισσότερες κοινωνικές ομάδες να έρχονται σε επαφή με τα εκθέματα, μετατρέποντάς τους από παθητικούς δέκτες σε συμμετέχοντες στα δρώμενα. (Καλεσοπούλου, 1999: 70).

Οι στόχοι που επιθυμούν οι αρχαιολογικοί χώροι σε συνάρτηση με τα παιδιά χωρίζονται στους μακροπρόθεσμους και στους βραχυπρόθεσμους. Οι πρώτοι αφορούν πρωτίστως την εξέλιξη της προσωπικότητας του, όσον αφορά την πνευματική και ηθική αυτονομία του, την δημιουργικότητα και την ανάπτυξη της κριτικής ικανότητας. Στους βραχυπρόθεσμους στόχους περιλαμβάνονται η συνεργασία με τους υπόλοιπους μαθητές, ο σεβασμός προς τους μεγαλύτερους, η επινόηση ερωτήσεων, η έκρηξη της περιέργειας και τέλος οι ερωτήσεις και οι παρατηρήσεις. (Άλκηστις, 1995: 24).

Ο καλύτερος τρόπος παρακολούθησης μιας περιήγησης σε ένα μουσείο θα ήταν η ημικυκλική οργάνωση διότι παρέχει την μεγαλύτερη ελευθερία στον επισκέπτη. (Γκαζή & Νούσια, 2003: 76). Προτείνεται λοιπόν μία ενιαία έκθεση αντικειμένων οργανωμένη όμως σε ενότητες και θεματικές έτσι ώστε να υπάρχει η δυνατότητα να παρακαμφθεί κάποια ενότητα σε περίπτωση που δεν μας ενδιαφέρει αλλά να παραμένει ως μια γραμμική έκθεση για να υπάρχει συνέχεια σε όλη της την έκτασή. Η παραπάνω πρόταση αποτελεί μια αποτελεσματική οργάνωση καθότι είναι σε θέση ο δάσκαλος να οργανώσει το εκπαιδευτικό πρόγραμμα κατά το δοκούν εφόσον θα γνωρίζει εκ των προτέρων την λογική που ακολουθείται και θα μπορεί εύκολα να κατευθύνει τους μαθητές. Οι θεματικές μπορούν να προσδιοριστούν μέσα από μικρά επεξηγηματικά κείμενα στην αρχή.

Πιο συγκεκριμένα μια επίσκεψη σε έναν αρχαιολογικό χώρο μπορεί να σταθεί αποτελεσματική μόνο όταν περιλαμβάνει τα ακόλουθα στάδια:

1. **Την διερεύνηση της σχέσης των εκθεμάτων.** Δηλαδή αν μπορεί να υπάρξει συσχέτιση μιας θεματικής ενότητας του σχολείου με την αντίστοιχη ενός μουσείου. Το να εξεταστούν τα εκθέματα πριν την επίσκεψη αποτελεί καθήκον του διδάσκοντα. (Δάλκος, 2000: 79-80).
2. **Την προκαταρκτική επίσκεψη του δασκάλου.** Ο εκάστοτε διδάσκων θα πρέπει να επισκέπτεται το χώρο προκειμένου να συναντηθεί με το προσωπικό έτσι ώστε να διευκρινίσει τις δυνατότητες που παρέχει το μουσείο. Επί παραδείγματι σε κάποια αντικείμενα δύναται η δυνατότητα να αγγιχτούν μερικά εκθέματα ενώ σε άλλα όχι. (Δάλκος, 2000: 80-81).
3. **Τον χρόνο της επίσκεψης.** Πολλές φορές λόγω της μεγάλης ζήτησης που υπάρχει από τα σχολεία δημιουργούνται προβλήματα, βέβαια αυτό συμβαίνει πιο συχνά στα μεγάλα αστικά κέντρα με αποτέλεσμα να υπάρχει συντονισμός. (Δάλκος, 2000: 81).
4. **Την προετοιμασία στην τάξη.** Κάθε φορά λίγο πριν την επίσκεψη σε έναν αρχαιολογικό χώρο είναι σημαντικό ο δάσκαλος να δημιουργήσει το κατάλληλο υπόβαθρο στα παιδιά. Θα πρέπει δηλαδή να τους διευκρινίσει το είδος της ενασχολήσεώς τους, αλλά και να τους εξοικειώσει με το απαιτούμενο λεξιλόγιο προκειμένου να γίνει αντιληπτό από την μετέπειτα ξενάγηση. Σημαντικό του καθήκον είναι επίσης να τους εξηγήσει τον σκοπό της επισκέψεώς τους αλλά και το γεγονός του ότι ο χώρος χρίζει σεβασμού. Εν ολίγοις τα μουσεία σύμφωνα με τον Δάλκο (2000) θα πρέπει να αποτελούν χώρους έρευνας και μάθησης και όχι ελεύθερης δια-σκέδασης. (Δάλκος, 2000: 82).
5. **Την πραγματοποίηση της επίσκεψης.** Από την στιγμή που θα πραγματοποιηθεί η επίσκεψη το ενδιαφέρον των παιδιών αρχίζει να εξάπτεται λόγω της εφαρμογής των ενεργητικών διδακτικών μεθόδων. Ο δάσκαλος διαθέτει στο ενεργητικό του μεθόδους οι οποίες εάν ακολουθηθούν μπορούν να κατορθώσουν μια επιτυχημένη επίσκεψη στο χώρο. Μία από αυτές τις μεθόδους αποτελεί και η ομαδοσυνεργατική διδασκαλία, η οποία μπορεί να εφαρμοστεί μέσω συζητήσεων. Επειδή όμως τα παιδιά δεν αποτελούν μόνο ομάδες αλλά και αυτόνομες προσωπικότητες θα πρέπει να αντιμετωπίζονται κατ' αυτόν τον τρόπο. (Δάλκος, 2000: 82-84).

6. **Την ολοκλήρωση της διαδικασίας στην τάξη.** Ο χρόνος επίσκεψης σε ένα κάστρο τις περισσότερες φορές είναι περιορισμένος γεγονός το οποίο μεταφέρει την υπόλοιπη διεργασία στην τάξη.

7. **Την αξιολόγηση της επίσκεψης.** Η επιστροφή στην σχολική αίθουσα περιλαμβάνει και την αξιολόγηση της ξενάγησης. Η αξιολόγηση μπορεί να πραγματοποιηθεί με την χρήση κυρίως ερωτηματολογίου καθώς αποτελούν και την πιο διαδεδομένη μέθοδο. (Κουβέλη, 2002: 81-82).

Μια επίσκεψη είναι δυνατόν να στεφθεί από δάφνες μόνο όταν αποτελεί αποτέλεσμα συνεργασίας μουσείου, σχολείου, έρευνας και κριτικής.

Αφήνοντας πίσω το θεωρητικό μέρος, περνάμε στο πρακτικό. Η επίσκεψη σε ένα κάστρο οργανώνεται από τον ίδιο τον εκπαιδευτικό. Ο εκπαιδευτικός, τις περισσότερες φορές έχει λάβει την απόφαση επίσκεψης έπειτα από μια αφορμή η οποία του δίνεται μέσα από μια ενασχόληση των παιδιών. Επί παραδείγματι θα αναφερθούμε, στο πλαίσιο του παιχνιδιού όπου τα αγόρια παίζουν με σπαθιά και τα κορίτσια παριστάνουν τις βασιλοπούλες, επομένως ο δάσκαλος αφορμάται του παιχνιδιού και αναφέρει στα παιδιά την περίοδο της Φραγκοκρατίας στον ελλαδικό χώρο και την κατασκευή των φρουριών. Προκειμένου λοιπόν, να γίνει πιο αντιληπτός από τα παιδιά αλλά και να τους μεταδοθεί το κλίμα της τότε εποχής με μεγαλύτερη ακρίβεια, ο δάσκαλος αποφασίζει την επίσκεψη στο κάστρο Χλεμούτσι. Έτσι, ο αρχαιολογικός χώρος αποτελεί με αυτόν τον τρόπο και εκπαιδευτικό χώρο. Ο δάσκαλος μεταδίδει τις γνώσεις τους, οι οποίες σε συνδυασμό με το «υπαρκτό» αντικείμενο συζήτησης αφομοιώνεται πολύ πιο εύκολα από τους μαθητές

Προκειμένου να επιτευχθεί μια τέτοια επίσκεψη χρειάζεται η επίτευξη τριών βασικών σταδίων. Τα στάδια αυτά αφορούν την προετοιμασία στο σχολείο, δηλαδή, την πραγματοποίηση διαφόρων ενεργειών σχετικών με το αντικείμενο (κατασκευή σπαθιών, αλόγων, κορένες κ.ά). Δεύτερον, την επίσκεψη στο χώρο, η οποία περιλαμβάνει με την σειρά της, την επιτόπια ξενάγηση. Και τέλος, έχουμε την επεξεργασία στο σχολείο όλων των δεδομένων που αποκόμισαν τα παιδιά κατά τη ξενάγηση τους. Στο πρακτικό μέρος, και λίγο πριν πραγματοποιήσουμε την επίσκεψη στο Χλεμούτσι, ο δάσκαλος έρχεται σε συνεννόηση με τους υπαλλήλους του εκάστοτε ιδρύματος έτσι ώστε, να κλείσουν τις ημερομηνίες επίσκεψης.

Δεν πρέπει να παραλείψουμε να αναφέρουμε πως ένα από τα σημαντικότερα καθήκοντα του δασκάλου πριν την μαζική επίσκεψη σε ένα τέτοιο χώρο, αποτελεί η προσωπική προκαταρκτική επίσκεψη του ιδίου, με σκοπό να σημειωθούν τα σημεία

όπου θα σταθεί περισσότερο αλλά και να ενημερωθεί για τις δυνατότητες τις οποίες προσφέρει ο χώρος, αλλά και την ιδιαιτερότητα ορισμένων αντικειμένων. Επί παραδείγματι, άλλα αντικείμενα επιτρέπεται να τα αγγίξουμε και άλλα όχι.

Επίσης, κρίνεται σκόπιμο να εντάξουμε την περιήγηση καθώς και την παροχή πληροφοριών στο ηλικιακό επίπεδο των παιδιών. Δηλαδή, άλλου μεγέθους πληροφορίες θα παραθέσουμε σε παιδιά του Λυκείου και του Γυμνασίου και άλλου σε παιδιά της Πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Ήδη από την σχολική αίθουσα έχει δοθεί στα παιδιά ένα γενικό θεωρητικό πλαίσιο για το κάστρο, μια σύντομη περιγραφή του θέματος του οποίου θα παρακολουθήσουν.

Εν ολίγοις μέσα στην τάξη απαριθμούνται μια σειρά από συζητήσεις, οι οποίες κρίνονται αναγκαίες όπως είναι:

- Ο τόπος της επίσκεψης
- Ο τύπος του μουσείου και το είδος των εκθεμάτων.
- Ο στόχος της εκπαιδευτικής επίσκεψης
- Ο λόγος ο οποίος η επίσκεψη πραγματοποιείται στο συγκεκριμένο κάστρο και τι είναι δυνατόν να επωμιστεί αλλά και
- Η σύνταξη τρόπων τινά ενός κώδικα συμπεριφοράς σε ανάλογους χώρους, εκθέτοντας τις ιδιαιτερότητες και τα προτερήματα του χώρου.

Καθοδόν προς τον αρχαιολογικό χώρο ο εκπαιδευτικός θα πρέπει να πραγματοποιήσει μια σύντομη εισαγωγή για την δημιουργία του κάστρου καθώς και για την συμβολή του στην πολιτιστική κληρονομιά και ιστορία του τόπου. Σε αυτό το οποίο θα πρέπει να δώσουμε βάση είναι πως σε έναν τέτοιο χώρο στοχεύουμε περισσότερο στη μέθοδο της συλλογικής συμμετοχής, παρά στο περιεχόμενο -χωρίς να θέλουμε να το υποβαθμίσουμε. Αρκετές φορές αντικρίζουμε τα παιδιά να συμμετέχουν με ακατάστατο και χαοτικό θα λέγαμε τρόπο. Δυσκολεύονται μάλιστα και να προσέξουν τον ομιλητή και διακόπτουν συχνά τον εκπαιδευτικό.

Γίνεται λοιπόν φανερό, ότι τα παιδιά, ανεξαρτήτως Πρωτοβάθμιας ή Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, δεν έχουν μάθει στο να συγκρατούν τον ενθουσιασμό τους, πράγμα το οποίο γεννά με τη σειρά του έντονα προβλήματα. Η προετοιμασία για την επίσκεψη, επομένως, σημαίνει την καλλιέργεια των δεξιοτήτων όσον αφορά την ομαδική δουλειά, η οποία περιλαμβάνει τον στοχασμό, την παρατήρηση, τον

διάλογο, τον σεβασμό ως προς τους συμμαθητές και τις ιδέες τους και την προσαρμογή στη χρονική διάρκεια των ποικίλων δραστηριοτήτων.

Όταν επισκεπτόμαστε λοιπόν ένα αρχαιολογικό χώρο, όπως μπορεί να είναι το Κάστρο Χλεμούτσι και το μουσείο που βρίσκεται στο εσωτερικό του, περιδιαβαίνουμε σε όλο το χώρο δίνοντας βάσει στα όσα λέγονται από τους ειδήμονες και σε όσα παρουσιάζουν ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Επί παραδείγματι, στεκόμαστε περισσότερο στον Γοδεφρείδο και Γουλιέλμο Βιλλεαρδούινο σε σχέση με τους υπόλοιπους κυρίαρχους διότι ήταν εκείνοι οι οποίοι κατασκεύασαν το κάστρο και ανέδειξαν την περιοχή της Γλαρέντζας

Έτσι λοιπόν, την δεδομένη στιγμή, στόχος είναι η παράθεση των ιστορικών γεγονότων και η απάντηση σε ερωτήσεις των παιδιών. Επίσης την ίδια στιγμή πραγματοποιούνται ερωτήσεις σχετικά με τα φυσικά χαρακτηριστικά του κάστρου, δηλαδή από τι υλικό είναι φτιαγμένο, τον τρόπο με τον οποίο κατασκευάστηκε, σε τι μπορεί να χρησίμευε η δημιουργία του και κυρίως τι αξία έχουν για την ιστορία του τόπου.

Εφόσον πραγματοποιηθεί η παρουσίαση του κάστρου αλλά και καθ' όλη την διάρκεια ο εκπαιδευτικός παραθέτει στοιχεία για το Χλεμούτσι και τη Γλαρέντζα, ενώ συγχρόνως δέχεται και παραθέτει ερωτήσεις στα παιδιά, οι οποίες στοχεύουν στο εάν έχουν αντιληφθεί τα γεγονότα ή όχι. Όταν η περιήγηση φτάσει στο τέλος της, ο εκπαιδευτικός σε συνεργασία με τον ξεναγό είναι σε θέση να δεχθούν και τις τελικές ερωτήσεις και απορίες των παιδιών με σκοπό να τις λύσουν. Με τέλος της ξενάγησης δίνεται η δυνατότητα στα παιδιά στο εξωτερικό χώρο να παίξουν με τα αντικείμενα που είχαν φτιάξει στο σχολείο όντας πλέον σε ένα μεσαιωνικό κάστρο.

Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι για αλλοδαπούς μαθητές οι οποίοι έχουν γνωρίζουν ελληνικά, αλλά η επίδοσή τους είναι πολύ χαμηλή, θα πρέπει να δοθεί έμφαση στον εμπλουτισμό του λεξιλογίου τους σε πραγματικές συνθήκες, κάτι που ισχύει εξάλλου και για τους γηγενείς μαθητές. Όσα παιδιά πάλι μπορεί να νιώθουν απομονωμένα θα πρέπει να τα εντάξουμε και αυτά σε ομάδες εργασίας, έτσι ώστε να εκδηλώσουν σκέψεις και συναισθήματα μέσα στο προστατευτικό πλαίσιο της ομάδας, και αυτά να περάσουν έπειτα φιλτραρισμένα στους υπόλοιπους. Τέτοιες ευαίσθητες ομάδες μαθητών αποτελούν και τα άτομα με ειδικές ανάγκες-ικανότητες. Η εξασφάλιση ίσων δυνατοτήτων και ευκαιριών σε όλες τις κατηγορίες του πληθυσμού, καλείται αναγκαία προκειμένου τα άτομα να απολαμβάνουν τα πολιτιστικά αγαθά.

Να σημειωθεί σε αυτό το σημείο ότι θα ήταν αρκετά ωφέλιμο να θιγούν θέματα τα οποία άπτονται της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης. Τέτοια θέματα λόγω χάρη αποτελούν, θέματα ταυτότητας, ρατσισμού κ.λπ.. Μέσα από αυτά είναι δυνατόν να επιτευχθεί η αλλαγή των στάσεων όλων των παιδιών σε ευαίσθητα θέματα, όπως είναι η μετανάστευση και η προσφυγιά αλλά και η κατανόησή τους.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η Φραγκοκρατία στον Ελλαδικό χώρο διήρκησε πολύ λιγότερο σε σχέση με άλλες κατακτήσεις όπως ήταν επί παραδείγματι οι Βενετικές. Το πέρασμα των Φράγκων κράτησε για περίπου δύο αιώνες και περισσότερο εστίασε στο γεωγραφικό διαμέρισμα της Πελοποννήσου. Μέσα σε αυτό το διάστημα οι Λατίνοι Σταυροφόροι εγκαταστάθηκαν στις περιοχές, ίδρυσαν Πριγκιπάτα και ξεκίνησαν τρόπον τινά εκ νέου τη ζωή τους. Με τη Φραγκοκρατία θα λέγαμε ότι τελειώνει ιστορικά η περίοδος του Μεσαίωνα η οποία σε καμία των περιπτώσεων δε μπορούμε να τη θεωρήσουμε ζοφερή. Αυτοί οι άνθρωποι όχι μόνο δε έφεραν το σκότος μαζί τους αλλά αντίθετα έδωσαν μια νέα πνοή στις πόλεις. Αφήνοντας λίγο εκτός το κομμάτι του πολέμου, οι Φράγκοι ήταν εκείνοι που ζωντάνεψαν τις περιοχές που κατέκτησαν.

Η φραγκική κατάκτηση σηματοδοτήθηκε κατά βάση από τα κατασκευαστικά δημιουργήματα που άφησε στο πέρασμά της. Σε ολόκληρη την Πελοπόννησο χτίστηκαν ή ανακατασκευάστηκαν κάστρα για την καλύτερη δυνατή ασφάλεια και των ηγεμόνων αλλά και των κατοίκων αυτών των περιοχών. Βέβαια, βλέποντας από μακριά εκείνη την περίοδο σε όλη την Ελλάδα, υπάρχει μια έξαρση κατασκευής φρουριών. Άλλα τα έχτισαν οι Φράγκοι, άλλα οι Βενετοί κ.ε το μόνο σίγουρο είναι ότι ήταν μια περίοδος δημιουργίας, η οποία επιτρέπει σε όσα ακόμα στέκονται, να νοιώσουμε λίγο από την εποχή που κατασκευάστηκαν.

Οι Φράγκοι δημιούργησαν κάστρα εκεί που δεν υπήρχαν ή ανακατασκεύασαν τα ήδη ερειπωμένα. Το μεγαλύτερο τους δε δημιουργήμα ήταν η εξ αρχής κατασκευή μιας πόλης, της Γλαρέντζας. Μιας περιοχής όπου μέχρι την εμφάνισή τους δεν είχε δείξει κανένα σημάδι ζωής ούτε ακόμα και από τους Βυζαντινούς. Η Γλαρέντζα χτίστηκε σε τέτοια πρότυπα έτσι ώστε να μην να προστατεύει τις γύρω πόλεις αλλά κυρίως να ενισχύεται η τοπική οικονομία και να διευκολύνονται οι όποιες συναλλαγές. Το λιμάνι της εκείνη τη περίοδο ήταν ξακουστό ενώ στο εσωτερικό της η πόλη είχε μέχρι και νοσοκομείο αλλά και νομισματοκοπείο.

Πριν την τείχιση της Γλαρέντζας, όμως, οι Φράγκοι οικοδόμησαν ένα εξάισιο δείγμα γοθτικής αρχιτεκτονικής με στοιχεία από το Βυζάντιο αλλά και την τοπική κουλτούρα. Πρόκειται για το κάστρο Χλεμούτσι το οποίο αποτελεί ένα από τα μοναδικά δείγματα το οποίο κατάφερε να διασωθεί στο πέρασμα των αιώνων. Το Χλεμούτσι είναι ένα κάστρο που περιβάλλεται από διπλό τείχος, ενισχύεται με πύργους, διαθέτει εσωτερικό και εξωτερικό περίβολο και πολλές αίθουσες. Άλλες

ήταν τα καταλύματα της φρουρά και άλλες των ηγεμόνων, άλλες πάλι αξιοποιούνταν για τους καλεσμένους.

Η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων θα πρέπει να τονίσουμε ότι ενδιαφέρθηκε ιδιαίτερα για το Χλεμούτσι. Πραγματοποιούνται συνεχώς εργασίες με σκοπό τη διατήρηση του κάστρου ενώ συγχρόνως δημιουργήθηκε μουσείο στο εσωτερικό του, που περιλαμβάνει εκθέματα από τις ανά τόπους ανασκαφές στη περιοχή. Έτσι, ο επισκέπτης έχει τη δυνατότητα εκτός από το να δει το κάστρο να ενημερωθεί από τα εκθέματα και για τη Γλαρέντζα.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ

- 1204:** Άλωση της Κωνσταντινουπόλεως από τους Λατίνους Σταυροφόρους.
- 1205:** Ο Γουλιέλμος Σαμπλίτης και ο Γοδεφρείδος Α΄ Βιλλεαρδουίνος καταλαμβάνουν την Πελοπόννησο ιδρύοντας το Πριγκιπάτο της Αχαΐας.
- 1207:** Οι Βενετοί αποσπών τη Μεθώνη και την Κορώνη από τους Φράγκους.
- 1208:** Ο Γοδεφρείδος Βιλλεαρδουίνος είναι ο μόνος κυρίαρχος της Πελοποννήσου.
- 1209:** Συνθήκη Σαπιέντζας ή αλλιώς Σφακτηρίας, ρυθμίζονται οι σχέσεις Φράγκων και Βενετών, παραμένουν στους Βενετούς η Μεθώνη και η Κορώνη και έχουν το δικαίωμα της ελεύθερης εμπορίας στις περιοχές όπου κυριαρχούν οι Φράγκοι.
- 1209-1318:** Δυναστεία Βιλλεαρδουίνων.
- 1246:** Ο Γουλιέλμος Βιλλεαρδουίνος διαδέχεται το Γοδεφρείδο.
- 1210-1259:** Επέκταση του Πριγκιπάτου σε Κόρινθο, Άργος, Ναύπλιο, Μυστράς, Μονεμβασιά.
- 1259:** Μάχη της Πελαγονίας, ο Γουλιέλμος Βιλλεαρδουίνος αιχμαλωτίζεται από τους Έλληνες της Αυτοκρατορίας της Νίκαιας. Οι Φράγκοι χάνουν τη μάχη.
- 1261:** Απελευθέρωση Κων/πολης από τον Μιχαήλ Παλαιολόγο. Απελευθέρωση του Βιλλεαρδουίνου με αντάλλαγμα την παράδοση της Μάνης, της Μονεμβασιάς και του Μυστρά.
- 1267:** Συνθήκη Βιτέρμπο, το Πριγκιπάτο γίνεται υποτελές στους Ανδεγαυούς.
- 1278:** Πεθαίνει ο Βιλλεαρδουίνος. Αρχίζει η Ανδεγαυική κυριαρχία έως το 1383.
- 1289-1318:** Το Πριγκιπάτο περνάει στα χέρια της κόρης του Βιλλεαρδουίνου Ισαβέλλα και στους συζύγους της Φλωρέντιο και Φίλιππο και μετέπειτα στη κόρη της Ισαβέλλας, Ματθίλδη και το σύζυγό της Λουδοβίκο της Βουργουνδίας.
- 1318-1321:** Ο Ανδρόνικος Ασάν Παλαιολόγος διοικητής του Μυστρά καταλαμβάνει εδάφη του πριγκιπάτου.
- 1407:** Ληλατείται από τον Λεονάρδο Τόκκο η Γλαρέντζα.

1432: Το Πριγκιπάτο καταλύεται από τον Κωνσταντίνο Παλαιολόγο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Andrews, K. (1992). *Castles of the Morea: Nauplia*, στο: *Ναυπλιακά Ανάλεκτα*, τόμος I, μτφρ. Δανούσης Κ., Ναύπλιο: Δήμος Ναυπλιέων.
2. Burns, M. E. (2006). *Ευρωπαϊκή Ιστορία. Ο Δυτικός πολιτισμός: Νεότεροι Χρόνοι*, επιμ. Κολιόπουλος Σ, Ι., μτφρ. Δαρβέρης Τ., Δ΄ έκδοση, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
3. Miller, W. (1960). *Ιστορία της Φραγκοκρατίας στην Ελλάδα (1204-1566)*, μτφρ. Φουριώτης Α., Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
4. Γκαζή, Α. – Νούσια, Τ., (2003). *Μουσειολογία, Μέριμνα για τις αρχαιότητες*, Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο
5. Δάλκος, Γ. (2000). *Σχολείο και Μουσείο*, Αθήνα: Καστανιώτης,.
6. Δημόπουλος, Σπ. Θ. (2010). *Ιστορία του Ναυπλίου*, τόμος Α΄ (επιμ.) Ρούσβαλης Γ., Ναύπλιο: Δήμου Ναυπλιέων.
7. Ζαχαρόπουλος, Γ. Ν. (2003). *Η εκκλησία στην Ελλάδα κατά την Φραγκοκρατία*, Θεσσαλονίκη: Πουρνάρα Παναγιώτη.
8. Καλούρη- Αντωνοπούλου, Ρ. – Κάσσαρης, Χ. (1988). *Το μουσείο μέσο τέχνης και αγωγής*, Αθήνα: Καστανιώτη.
9. Κοντογιάννη, Α. (1995). *Μουσεία και Σχολεία: Δεινόσαυροι κι αγγελία*, επιμ. Ραΐση- Βολανάκη, Τ., Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
10. Κουβέλη, Α. (2002). *Η σχέση των μαθητών με το μουσείο. Θεωρητική προσέγγιση, έρευνα στην Αθήνα και στην Ικαρία: εκπαιδευτικά προγράμματα*, Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
11. Κουρή – Χαλβατζάρα, Β. Α. (2008). *Το κάστρο Χλεμούτσι και τα Λουτρά Κυλλήνης Ηλείας. Ιστορία – Θρύλοι – Παραδόσεις*, Κάστρο Κυλλήνης.
12. Λαμπροπούλου, Ά. – Πανοπούλου, Α. (1958). «Η Φραγκοκρατία και το Δεσποτάτο του Μορέως», στο: *Οι μεταμορφώσεις της Πελοποννήσου (4^{ος} - 5^{ος} αι.)*, Αθήνα: Ε.Ι.Ε.
13. Λαμπροπούλου, Ά.- Πανοπούλου, Α. (2000). «Η φραγκοκρατία και το δεσποτάτο του Μορέως», βρίσκεται στο: *Οι μεταμορφώσεις της Πελοποννήσου (4^{ος}-15^{ος} αι.)*, Αθήνα: Ε.Ι.Ε,.
14. Λαμπρυνίδου, Γ. Μ. (2001). *Η Ναυπλία από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι καθ' ημάς*, εκδ. Δ΄, Ναύπλιο: Ναυπλιέων.

15. Μπαρδάκου, Λ. Ε., (1992). «Assise και Misti σχετικά με το Άργος και το Ναύπλιο», περιέχεται στο: *Ναυπλιακά Ανάλεκτα*, τόμος Ι, Ναύπλιο: Δήμος Ναυπλιέων.
16. Παπανδρέου, Γ. (1924). *Η Ηλεία δια μέσου των αιώνων*, επιμ. Γώτης Γ. – Παπακώστας Δ., Αθήνα: χ.ε..
17. Πέππας, Ευαγ. Ι. (1990). *Μεσαιωνικές σελίδες της Αργολίδος, Αρκαδίας, Κορινθίας, Αττικής*, Αθήνα.
18. Σανσαρίδης- Hendrickx, Θ. (1999). *Το χρονικό του Μορέως και η έννοια του εθνικισμού κατά των μεσαιώνων: σχέσεις των Ελλήνων με Φράγκους, Τούρκους και άλλους λαούς*, Αθήνα: Χαρίσης.
19. Τζιαφέρη, Σ. (2005). *Το σύγχρονο μουσείο στην ελληνική εκπαίδευση μέσα από το παράδειγμα των Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων*, Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδης Α.Ε.
20. Διαμόρφωση Αρχαιολογικού Χώρου Αγίας Σοφίας Ανδραβίδας, Πάτρα 2013, 6^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων.
21. Υπουργείο Πολιτισμού. (2005). *Γλαρέντζα*, 6^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, Αθήνα.
22. Χρονικό του Μορέως στ. 2666-2685.

Αρθρογραφία

1. Βασιλείου, Α. (2012). «Ναύπλιο: σύντομο ιστορικό και αρχαιολογικό σημείωμα», Μάρτιος.
2. Γεωργοπούλου - Βέρρα, Μ. - Αθανασούλης, Δ. (2005). «Η Τέταρτη Σταυροφορία (1204) και το Φραγκικό Πριγκιπάττ της Αχαΐας (1205-1430)», *Ηλειακή Πρωτοχρονιά*, τχ. 3, Αμαλιάδα: Βιβλιοπανόραμα.
3. Καλεσοπούλου, Δ. (1999). «Ανοιχτός διάλογος με την κοινότητα: Μια ελληνική πρόταση», βρίσκεται στο: *Αρχαιολογία και Τέχνες* τ.χ. 73, Αθήνα.
4. Μεταλληνός, Δ.- Μπούρα, Ν. Α. – Τσιτιμάκη, Μ., (1993). *Napoli di Romania: Οι οχυρώσεις του Ναυπλίου και η εξέλιξή τους*, Διάλεξη Ε.Μ.Π, Απρίλιος.
5. Ράλλη, Α. (1995). Το κάστρο Χλεμούτσι αφηγείται το ταξίδι του στο χρόνο..,
6. Φώσκολος, Μ., (1992). «Η Καθολική Εκκλησία Άργους - Ναυπλίου», περιέχεται στο: *Ναυπλιακά Ανάλεκτα*, τόμος Ι, Ναύπλιο: Δήμος Ναυπλιέων.

Διαδίκτυο

<http://www.kastra.eu/infstsgr.php> ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 12-10-2016.

<http://www.kastra.eu/castlegr.php?kastro=rhodes> ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 12-10-2016.

http://odysseus.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=6301 ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 16-10-2016.

<http://www.kastra.eu/castlegr.php?kastro=mystras> ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 16-10-2016.

http://odysseus.culture.gr/h/3/gh351.jsp?obj_id=2397 ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 16-10-2016.

<http://www.kastra.eu/castlegr.php?kastro=mithymna> ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 20-10-2016.

http://odysseus.culture.gr/h/2/gh251.jsp?obj_id=15685 ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 20-10-2016.

<http://www.kastra.eu/castlegr.php?kastro=fragocastelo> ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 25-10-2016.

<http://www.kastra.eu/castlegr.php?kastro=neratzia> ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 25-10-2016.

http://odysseus.culture.gr/h/2/gh251.jsp?obj_id=951 ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 09-11-2016.

<http://www.kastra.eu/castlegr.php?kastro=bourtzi> ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 14-11-2016.

<http://www.kastra.eu/castlegr.php?kastro=karystos> ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 14-11-2016.

http://odysseus.culture.gr/h/2/gh251.jsp?obj_id=944 ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 14-11-2016.

<http://www.kastra.eu/castlegr.php?kastro=nafpaktos> ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 15-11-2016.

<http://www.nafpaktos.gr/%CE%B1%CE%BE%CE%B9%CE%BF%CE%B8%CE%B5%CE%B1%CF%84%CE%B1/%CE%BA%CE%AC%CF%83%CF%84%CF%81%CE%BF%CF%84%CE%B7%CF%82%CE%BD%CE%B1%CF%85%CF%80%CE%AC%CE%BA%CF%84%CE%BF%CF%85> ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 18-11-2016.

<http://www.kastra.eu/castlegr.php?kastro=koroni> ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 30-11-2016.

<http://koroni-messinias.gr/index.php/peri-koronhs/koroni-castle> ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 30-11-2016.

<http://www.kastra.eu/castlegr.php?kastro=gramvousa> ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 15-12-2016.

http://odysseus.culture.gr/h/2/gh251.jsp?obj_id=15341 ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 15-12-2016.

<http://www.kastra.eu/castlegr.php?kastro=kavala> ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 15-12-2016.

http://www.castle-kavala.gr/?page_id=9 ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 12-01-2017.

http://odysseus.culture.gr/h/3/gh351.jsp?obj_id=14522 ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 12-01-2017.

http://odysseus.culture.gr/h/4/gh41.jsp?obj_id=17522 ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 13-01-2017.

<http://globalsustain.org/el/member/790> ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 14-01-2017.